

Redakčná rada

doc. RNDr. Branislav Bleha, PhD.
doc. RNDr. K. Čížmarová, CSc.
doc. RNDr. A. Dubcová, CSc.
RNDr. Marcel Horňák, PhD.
doc. RNDr. Daniel Gurňák, PhD.
RNDr. Štefan Karolčík, PhD.
RNDr. Peter Likavský, CSc.
prof. RNDr. J. Mazúrek, CSc.
prof. RNDr. E. Michaeli, CSc.
RNDr. M. Nogová, PhD.
Mgr. Milošlav Ofúkaný
prof. RNDr. J. Ořahel, CSc.
RNDr. Pavel Sadloň
RNDr. M. Zaťková

Časopis vychádza v spolupráci s:
Geografickým ústavom SAV
a GEOINFORMATIKA.SK

Redakcia

doc. RNDr. Ján Lacika, CSc. – šéfredaktor
prof. RNDr. Ladislav Tolmáči, PhD.

Adresa redakcie

Časopis Geografia
Štefánikova 49
814 73 Bratislava
Telefón: 02/524 927 51

Časopis vychádza trikrát ročne. Cena jedného čísla je 2 EUR.

Vydáva: Ing. Eva Jankovičová – ELP s. r. o., Bystričná 5899/3, 841 07 Bratislava, IČO: 46724605

Číslo 1 bolo odovzdané do tlače 20. 11. 2014 a vydané 26. 11. 2014.

Evidenčné číslo per. tlače: EV 504/08

Na vydávanie časopisu prispieva finančnou dotáciou Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky.

Objednávky na predplatné prijíma každá pošta a doručovateľ Slovenskej pošty. Objednávky do zahraničia vybavuje Slovenská pošta, a.s., Stredisko predplatného tlače, Námestie slobody 27, 810 05 Bratislava 15, e-mail: zahranicna.tlac@slposta.sk.

Príspevky sa honorujú. Nevyžiadané rukopisy sa nevracajú.

Časopis Geografia

si môžete objednať na adrese:

Eva Jankovičová - EPL s.r.o
Opletalova 54A, 841 07 Bratislava

alebo e-mailom na adrese:

geoservis@stonline.sk

Objednávku časopisu Geografia napíšte čitateľne, uveďte plné meno a adresu s PSČ a počet objednávaných výtlačkov. Uveďte, od ktorého čísla si časopis objednáвате. Predplatné uhradíte na základe zaslanej faktúry.

Predplatné na rok: 12,- EUR/241,- SK (6,- EUR + 6,- EUR poštovné + balné). Platí sa za kalendárny rok, nie za školský rok. Ak si časopis objednáte až od druhého, resp. tretieho alebo štvrtého čísla, zaplaťte príslušnú časť predplatného.

Články v tomto čísle časopisu recenzovali:

doc. RNDr. Ján Lacika, CSc., prof. RNDr. Ladislav Tolmáči, PhD., RNDr. Štefan Karolčík, PhD., doc. RNDr. Daniel Gurňák, PhD., RNDr. Marcel Horňák, PhD.

Geografia

Časopis pre základné, stredné a vysoké školy

Ročník 22

Číslo 1

2014

cena 2 EUR

OBSAH

4/ V krajine Sardov

Ján Lacika

13/ Hamšínovia - neznáma menšina Turecka

Renáta Nagyová, Oľga Slobodníková

17/ Pojmové mapy v programe výučby regionálnej geografie

Štefan Karolčík, Libuša Murtinová

26/ Prístup k štúdiu potravinovej bezpečnosti v regióne

Anna Mydlová

31/ Stredné Pohronie

Ján Lacika

34/ Metodické poznámky pre praktické využitie článkov Geografie ročník 22, číslo 1, 2014

Ladislav Tolmáči

Obrázok na 1. strane: Interiér Nuraghu Santu Antine na Sardínii. Foto J. Lacika

ISSN 1335-9258

Časopis Geografia nájdete na:
www.geoinformatika.sk

V krajine Sardov

Ján Lacika

Priznám sa, že som dlho patril medzi tých, ktorí považovali Sardíniu za menej zaujímavého ostrovného suseda divokej Korziky. To však platilo iba do prvej návštevy ostrova, ktorú som v minulom roku absolvoval ako člen jachtárskej posádky poskladanej prevažne z geografov. Po nej sa tento očarujúci ostrovný svet stal mojim najmilším stredomorským regiónom. Získal si ma nevšednými prírodnými krásami i málo vídanými pamiatkami na prítomnosť človeka na ostrove trvajúcu už niekoľko tisíc rokov.

Sardínia je druhý najväčší ostrov v celom Stredozemnom mori. Je len o čosi menšia ako najväčšia Sicília a dvaapokrát väčšia ako tretí v poradí Cyprus. Na plochu Sardínie by sa vmestili takmer tri Korziky. Treba ešte spomenúť, že pri juhozápadnom pobreží Sardínie sa rozprestiera štvrtý najväčší taliansky ostrov Sant'Antioco s rozlohou 109 km², čo je takmer polovica v poradí tretej Elby. Dobrú predstavu o veľkosti Sardínie nám poskytnie ešte jedno porovnanie. Jeho rozloha 23 821 km² predstavuje asi polovicu územia Slovenska. Z tohto pohľadu je podrobnejšie poznávanie celej Sardínie v priebehu krátkej dovolenky prakticky nemožné a najmä nezmyselné. Je lepšie sú-

strediť sa na vybrané regióny tohto nádherného ostrova a priehrštim si vychutnávať jeho kvality. Aj moje ambície počas prvej návštevy boli veľké, za dva týždne som však stihol ako-tak prejsť a spoznať len severnú a strednú časť, juh som si nechal na ďalšiu geografickú výpravu.

Krajina bizarných skál a fascinujúceho pobrežia

V západnej časti Stredomoria, v trojuholníku medzi severnou Afrikou, Pyrenejským a Apeninským polostrovom sú najrozľahlejšie morské priestory, ale aj najväčšie stredomorské ostrovy. Sardínia spolu

s Korzikou a Baleármí predstavujú zvyšky dávneho prvohorného svetadielu Tyrhénia vytvorenú z rozpadnutého hercýnskeho horského pásma pôvodne spojené s pohoriami väčšiny Iberského polostrova a francúzskeho regiónu Provence. Podobne ako na Korzike tvoria väčšinu Sardínie geologické jednotky hercýnskeho vrásnenia, ktoré boli v alpínskom orogéne zmladené a vyzdvihnuté. Prevažujúcimi horninami sú prvohorné žuly, ku ktorým sa v druhohorách pridali vápence a pieskovce, v treťohorách do pestrej palety hornín produkty vulkanickej činnosti. Žulové masívy rozkladajúce sa najmä na severovýchode a východe ostrova sa sformovali do sústavy horstiev a náhorných plošín, na mnohých miestach sa na ne viaže výskyt bizarných skalných útvarov. Vplyvom vlhkého morského vzduchu, extrémnych teplôt a silného vetra sa tvoria útvary nazývané tafony s udivujúcimi tvarmi. Nádherným príkladom je skalnatý polostrov Capo Testa pri mestečku Santa Teresa di Gallura na krajnom severe. Špecifickým zvetrávaním hrubozrnnnej žuly sa vytvorila aj najznámejšia sardínska skala týčiaca sa nad mýsom Capo d'Orso pri Palau. Netreba veľkú predstavivosť, aby sme v nej videli obrieho skameneného medveda. Skalný svet zo žúl sa vymodeloval aj v drsnej krajine nazývanej Gallura. Pri mestečku Tempio Pausania krajinu výstižne pomenovali Valle de la Luna, čiže Mesačná dolina. Žulové masívy ostrova hraničia s morom, kde sa príboju a morským prúdom podarilo vymodelovať

Foto J. Lacika

Bizarná žulová krajina na Capo Testa

Foto J. Lacika

Legendárny Skalný medveď na Capo d'Orso nad mestečkom Palau

Mapa Sardínie. Kreslil J. Lacika

neskutočne krásne a dramatické pobrežie. Ohromujúcim dojmom pôsobí najmä Costa Paradiso (Rajské pobrežie) s bizarnými dočervena sfarbenými žulovými skalami.

Na východnom pobreží klesá horský masív Monti del Gennargentu strmo do zálivu di Orosei. Inak pomerne priama pobrežná čiara je v detailnejšom pohľade zúbkatá, skalné výčnelky sa tu striedajú s malými zátokami lemovanými piesočnými plážami. Je medzi nimi aj slávna Cala di Luna, ľahko prístupná len od mora, na výletných plavidlách vyrážajúcich z letoviska Cala Gonone. Oplatí sa pribaliť turistickú obuv a základnú horolezeckú výstroj, lebo zo zátok smerujú do divoké a členitého vnútrozemia odvážne trasované chodníčky. Nechýba ani čoraz populárnejšia takzvaná ferrata, adrenalínová trasa zabezpečená lanami a inými technickými pomôckami. Ďalej od mora sa horská krajina dvíha do výšok prekonávajúcich našu Babiu horu. Okrem výstupu na najvyšší vrch na ostrova Punta la Marmora (1 834 m n. m.) sú v ponuke aj ďalšie zaujímavé vysokohorské túry. Zvlášť obľúbený je priechod monumentálnou tiesňavou Gola sa Gorruppu pripomínajúca francúzsky Verdon alebo výstup k pravekému kamenému sídlisku Tiscali umiestnenému na dne mohutnej skalnej priepasti. Jedným z východísk na horské výlety je mestečko Orgósolo preslávené maľbami namaľovanými na múry a steny domov. Nazývajú sa murales. Akceptované výtvy miestnych „sprejerov“ vznikli v roku 1975 ako školský projekt oslavujúci 30. výročie oslobodenia Talianska od fašizmu. Dnes tu nájdeme asi 150 politicky motivovaných maľieb, móda maľovania na steny sa z Orgósola rozšírila do celého ostrova.

Kras aj sopky

Krasovú krajinu môžeme obdivovať najmä na severozápade Sardínie. Vytvorila sa na vápencovom súvrství budujúcom pobrežnú oblasť severne od mesta Alghero. V príbojovej zóne skalného útesu vysokého 186 metrov sa nachádza ústie do jaskyne Grotta di Nettuno (Neptúnova jaskyňa), ktorá je právom považovaná za najkrajšiu na Sardínii. Jej nesmierne bohatá kvapľová výzdoba prapodivných tvarov upútala filmárov. V roku 1979 v nej nakrútili dobrodružný film *Ostrov mutantov*. Časť návštevníkov prichádza po vode, na výletných

Foto J. Lacika

Vstup do jaskyne Grotta di Nettuno pri Alghere

lodiach z Alghera. Ak je ich premávka pre veľké vlny zastavená, je aj iná možnosť, ako sa do jaskyne dá dostať. Je podstatne lacnejšia aj keď namáhavejšia. Zdolanie 654 schodov od parkoviska nad útesom je však turistickou lahôdkou, za ktorú sa tá námaha určite opláti. Krasovú krajinu s podzemným aj povrchovým krasom nájdeme aj v okolí spomínaného mestečka Orgósolo a Oliena.

Na východe ostrova je reliéf menej členitý. Miernejšie a malebnejšie tvarovaná krajina sa vytvorila zo skupín vyhasnutých vulkánov. Okolo diaľnice južne od Sassari sa ponúkajú zaujímavé siluety

s vyhasnutými trefohornými sopkami, niektoré si dodnes zachovali na vrchole kráterové jamy. Zaujímavosťou je mestečko Santu Lussurgiu s dva a pol tisíc obyvateľmi postavené na dne jedného z takých kráterov. Je centrom remeselnej výroby zameranej podobne ako u nás v Medzeve na výrobu poľnohospodárskeho náradia. Železnej rudy bolo v blízkom vulkanikom masíve s výstižným názvom Monti Ferro (Železný vrch) nadostač. Sopečný pôvod má aj nekrasová planina Giara di Gesturi v strede Sardínie. Na vysoko položenej bazaltovej náhornej plošine sa nerušene pasú stáda divokých koní.

Foto J. Lacika

Vyhľadávaná pláž Spiaggia della Pelosa pri Stintine na severe ostrova

Netreba cestovať do Karibiku

Sardínia má hojnosť toho, čo márne hľadáme napríklad v Dalmácií. Sú to nádherné piesočné pláže. Geologická pestrosť sa pospisuje pod mnohofarebnosť tamjšieho piesku, najčastejšie sa stretávame s čisto bielym pieskom, ktorý dáva čírej pobrežnej vode typickú tyrkysovú farbu. Práve táto pôsobivá kombinácia bielej a tyrkysovej dala Sardínii výstižnú prezývku „európsky Karibik“. Asi najkaribskejšie pôsobí pláž Spiaggia della Pelosa pri Stintine na krajnom severozápade.

Na juhozápade náročný dovolenkár nachádza prírodnú krajinu provokujúcu hľadať iné prirovnania. Popri zelenej farbe borovic, ktorá dala názov takmer ľudoprázdnemu Costa Verde (Zelenému pobrežiu) je súčasťou krajiny žltá v odtieňoch Sahary. Radšej však povedzme, že Atacama alebo Namíb, lebo tak ako v Čile či Namíbií, aj na slávnej pláži Piscinas môžeme obdivovať ostrú hranicu medzi modrým morom a žltými piesočnými dunami nevídaných rozmerov. Je obdivuhodné vidieť vedľa seba dva kontrastné prírodné živly, vodu a piesok.

Na piesočné pláže narazíme kdekoľvek, sú na všetkých stranách veľkého ostrovného obdĺžnika. Okrem spomínaných Piscinas na západnom pobreží stoja za pozornosť aj piesočné pláže na pobreží polostrova Sinis. V Punta is Arútas je mnoho kilometrov dlhé ploché pobrežie, na ktorom je uložený zvláštny piesok tvorený dokonale zaoblenými kremennými zrnkami, ktoré nielen tvarom, ale aj farbou pripomínajú ryžu. Na severe sú nádherné piesočné pláže lemované búrkovými veľmi stabilizovanými borovicovými lesmi, sú pri Alghere, Porto Tórres aj východne od Castelsarda. Na juhu sú turistickým lákadlom piesočné pláže Chia na Costa del Sud a tiež na juho-východnom pobreží Costa del Rei.

Krajina nuraghov

Je len málo oblastí Európy, kde sa prastará história tak veľkolepo zachovala ako na Sardínii. Skutočnosť, že tamjšie archeologické lokality spreď rímskych čias počítajú na tisíce, u niektorých bádateľoch vzbudilo domnienku, že práve na tomto ostrove treba hľadať bájnu Atlantídu. Napriek odľahlosti od pevniny došlo k masív-

nejšiemu osídleniu Sardínie už v paleolite, akurát nie je jasné, od ktorého pevninského pobrežia prví osídlenci prišli. Výskum genetického fondu miestnych obyvateľov priniesol prekvapujúce výsledky, genetická mutácia zistená vo vnútrozemí sa vo väčšej miere vyskytuje v Chorvátsku, Bosne a Hercegovine, dokonca až v Škandinávii. V lokalite Monte d'Accoddi na severe ostrova našli zvyšky údajne najstaršej megalitickej stavby na území Talianska, ktorá sa podobala na mezopotámske zikkuraty alebo egyptské či aztécke stupňové pyramídy. Vznikla v 4. tisícročí pred n. l., a teda je o tisícročie staršia ako Džoserova pyramída v egyptskej Gize.

Foto J. Lacika

Nuragh pri Arzachene

Sardínia však neobyčajne oplýva inými, o čosi mladšími predhistorickými pamiatkami. Nuraghy, tajomné kruhové stavby, patria medzi hlavné symboly ostrova. Po celom ostrove ich napočítali neuveriteľných 7 000. Pochádzajú z bronzovej doby, stavali ich v pomerne dlhom období medzi rokmi 1900 až 730 pred n. l. O ich staviteľoch veľa nevieme, niektorí historici sa domnievajú, že by nimi mohli byť tajomní Šardani, spomínaní v starých egyptských nápisoch ako národ pirátov. Podľa archeologických nálezov predmetov mykénskej kultúry mali čulé kontakty s vyspelými civilizáciami východného Stredomoria a určite o nich vedeli aj starí Egypťania. Nuraghy majú podobu kru-

Foto J. Lacika

Sardínske Brhllovce – skalné obydlia v Sedini

hových stavieb z nasucho pospájaných kamenných kvádrov. Obvykle bolo vedľa seba viacero kamenných veží s vnútornými komorami, ktoré boli medzi sebou pospájané labyrintom podzemných chodieb. Menšie s jednou vežou mohli byť strážnymi hláskami, veľké nuraghy boli opevnenými sídlami. Monumentálne pôsobí najmä najväčší Nuraghe Su Nuraxi ležiaci v strede ostrova. Mystické miesto označované za sardínsky Stonehenge z nadhľadu vyzerá ako obrí kamenný úľ. Významná archeologická lokalita zapísaná do zoznamu UNESCO by zostala pred svetom ukrytá, nebyť náhlej búrky. Obnažil ju náhly zosuv pôdy vyvolaný prívalovým lejakom. Ďalší rozmernej nuragh Sant'Antíne

je situovaný do pôsobivej krajiny vyhasnutých sopiek pri Torralbe. Dobre zachovalý nuragh Palmavera leží blízko Alghera.

Dlhá cesta k autonómii

Príchodom Feničanov z afrického Kartága okolo roku 1100 pred n. l. sa začalo dlhé obdobie podmaľovania si Sardínie cudzími dobyvateľmi. Kartáginci založili na juhu mestá Nura a Karalis, z ktorého sa neskôr stalo dnešné hlavné mesto Cagliari. Ďalšie mesto Tharos založené na západnom pobreží ostrova sa po roku 227 pred n. l. stalo rímskym, podobne ako ďalšie kartáginské sídla na pobreží. Dnes je archeologická lokalita na polostrove Sinis

Foto J. Lacika

Ruiny rímskeho mesta Tharos na západnom pobreží Sardínie

najväčšou pamiatkou na Sardínii z rímskych čias. Pre Rímsku ríšu sa Sardínia stala zanedbávanou kolóniou, ktorá im poskytovala bohaté zásoby poľnohospodárskych produktov. Po Rimanoch sa snažili podmaniť si Sardíniu postupne Vandali, Byzantínci a Arabi. Arabská expanzia sa udiala v 9. a 10. storočí ako súčasť ich veľkého rozmachu na severe Afriky, na Sicílii a Pyrenejskom polostrove.

Kresťanským sa ostrov stal v 11. storočí zásluhou ctiziadostivých Janovčanov a Pisančanov. Napriek ich vzájomnému súpereniu ostrov prekvital. Z tohto obdobia sa zachovalo mnoho nádherných románskych kostolov, pekným príkladom je monumentálny chrám Sanctissima Trinitá di Saccardia ležiaci uprostred malebnej vidieckej krajiny južne od Sassari. Noví podmanitelia Sardínie prišli na prelome 13. a 14. storočia od západu. Boli to Katalánci, ktorí s pápežským požehnaním vyhlásili Kráľovstvo sardínske a korzické podliehajúce kráľovi Jakubovi II. Aragónskemu. V španielskom područí bol ostrov dlhých 400 rokov, kto-

Foto J. Lacika

Garibaldiho pomník v hlavnom meste súostrovia La Maddalena

ré však boli poznačené permanentnou snahou hrdého domáceho obyvateľstva o navrátenie slobody. Politický status Sardínie sa začal meniť až po roku 1708, keď sa o ňu začali usilovať aktéri neľútostného boja o habsburské dedičstvo španielskej koruny. V roku 1718 napokon ostrov ovládol savojský vojvoda Vittorio Amadeo II.,

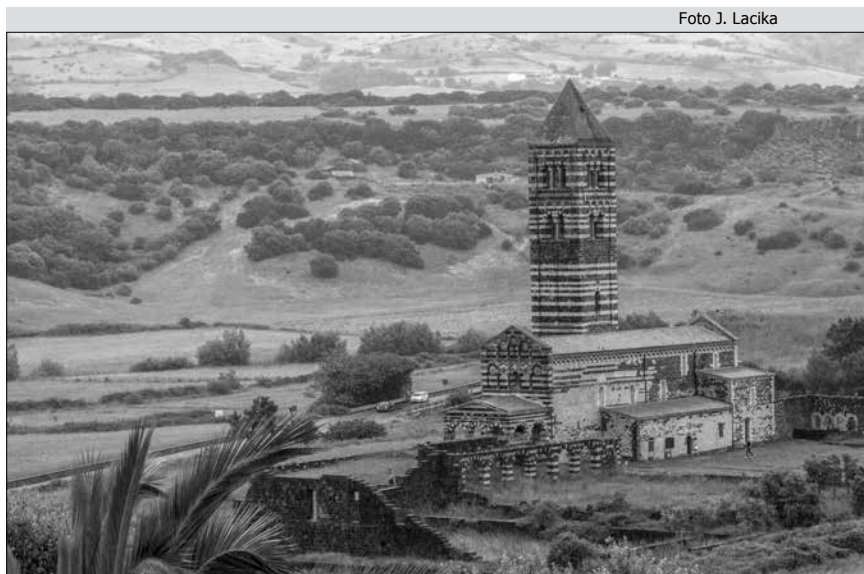

Foto J. Lacika

Pútnický chrám Sanctissima Trinitá di Saccardia stojí uprostred krásnej vidieckej krajiny.

ktorý sa stal kráľom Piedmontu a Sardínie. On a jeho nasledovníci ostrov spravovali z Turína. Keďže nemali pochopenie pre sardínsku autonómiu, ostrovania v roku 1795 povstali. Boj za nezávislosť však nezáväzili do víťazného konca, revolučné pnutie po štyroch rokoch oslablo a ani Napoleon nemal pre samostatnú Sardíniu žiadne pochopenie.

Sardínia dosť významne zasiahla do diania, ktoré v druhej polovici 19. storočia viedlo k zjednoteniu Talianska. V roku 1861 sa na jej čelo postavil Viktor Emanuel II., dovtedy kráľ Piedmontu a Sardínie. Hlavný architekt zjednotenia Talianska, revolucionár Giuseppe Garibaldi, prežil na Sardínii posledné roky svojho života. Ne-

bolo to na hlavnom ostrove, ale na malom ostrovčeku Caprera v súostroví Isola Maddalena na severovýchodnom pobreží.

Autonómne postavenie Sardínia konečne nadobudla až po druhej svetovej vojne. Od roku 1948 má vlastný regionálny parlament a vládu s pomerne veľkými právomocami. Na jej čele stojí prezident. Od roku 2009 tento úrad zastáva Renato Soru. Úspešný podnikateľ a miliardár je často prirovnávaný k Billovi Gatesovi. Narodil sa v roku 1957 do chudobnej rodiny obchodníka v mestečku Sanluri na juhu ostrova. V roku 1998 založil významnú internetovú a telekomunikačnú spoločnosť Tiscali, ktorá ho vyniesla medzi svetovú spoločenskú elitu najbohatších ľudí sveta. Vstupom do

Foto J. Lacika

Zatvorené strieborné bane v Argenteria severne od Alghera

Foto J. Lacika

Mesto Alghero na severozápade Sardínie má katalánsky nádych.

politiky chcel Renato Soru uskutočniť svoj veľký sen, vybudovať na rodnom ostrove Silicon Valley Stredomoria sa mu zatiaľ nepodarilo. Úspešnejší bol však iných oblastiach, keď napríklad presadil zatvorenie

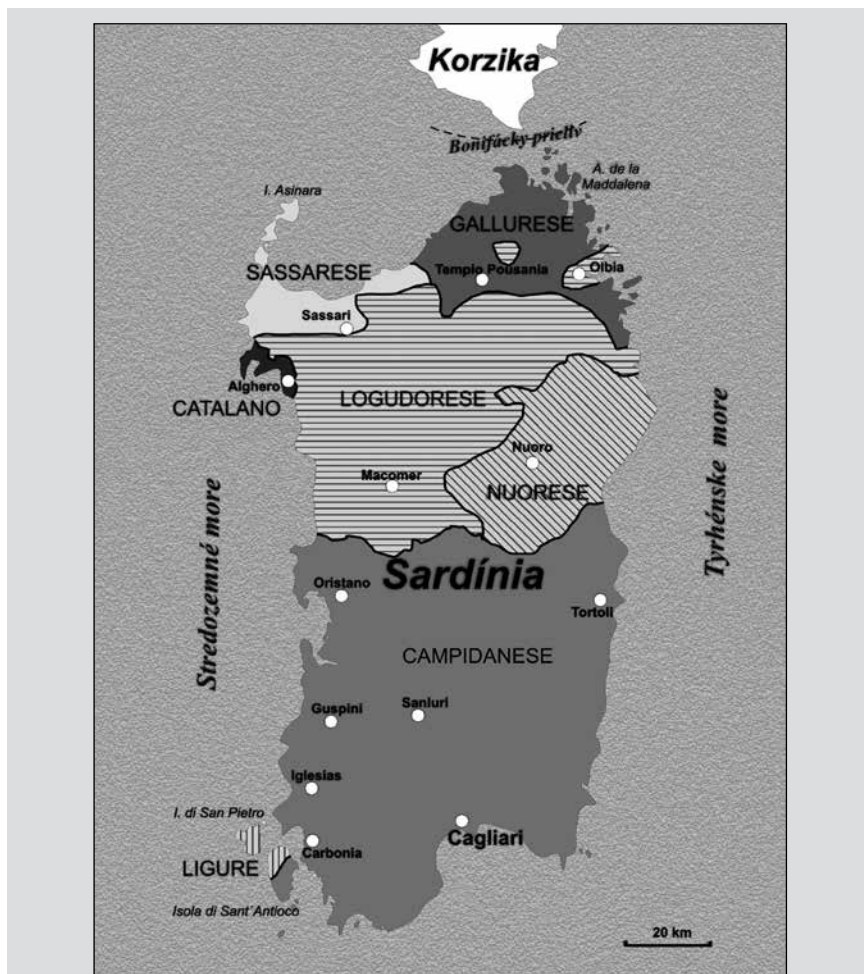
americkej námornej základne na ekologicke veľmi zraniteľnom súostroví La Maddalena. Paradoxne sa zasadil, aby na týchto ostrovoch sa v prvom roku jeho prezidentovania uskutočnil summit G8. Ambicióz-

nemu prezidentovi nechýbala odvaha pri presadení takzvanej dane z luxusu, ktorú musia platiť majitelia veľkých jacht, súkromných lietadiel a prepychových letných sídel a hotelov. Očakávaný odliv spoločenskej smotánky zo Sardínie sa zatiaľ nekoná.

Pokojná duša Sardov

Aj keď je Sardínia súčasťou Talianska, jej obyvateľov nemožno len tak označiť za Talianov. Správne by sme ich mali nazývať Sardínčanmi. Krajšie znie pomenovanie Sardovia, má bližšie k originálu Sardos v pôvodnom jazyku ostrovanov. Už na prvé počutie ich môžeme odlišiť od krajanov na Apeninskom polostrove, Sardovia sú menej hluční, impulzívni a introvertnejší ľudia. Neprekypujú takým temperamentom ako niektoré iné stredomorské národy, nechýba im však veľká miera pohostinnosti.

Veľmi ťažko sa hľadajú údaje o tom, koľko percent obyvateľov ostrova tvoria Sardovia. Chýbajú o tom vierohodné štatistiky. K 31. októbru 2012 žilo na Sardínii 1 637 193 obyvateľov, odhaduje sa, že asi jeden milión z nich sú praví Sardovia. hovoriaci okrem taliančiny aj vlastnou rečou. Aj keď sa Sardínčina až tak veľmi od taliančiny nelíši, predsa ju považujú za samostatný románsky jazyk. Limba sarda, ako svoju materinskú reč nazývajú samotní Sardínčania, má spomedzi nich najbližšie k ľudovej latinčine, hovorovému nárečiu obyvateľov starovekej Rímskej ríše. Vďaka dlhodobej ostrovej izolovanosti má archaický charakter. Nie veľmi sa líši od textu v starej Sardínčine napísaných v roku 1080. Pre lingvistov študujúcich históriu romanistiky má podobne vysokú vedeckú hodnotu ako islandčina pre germanistov. V rámci sardínskeho jazyka sa rozlišujú tri hlavné dialekty. Na celej južnej polovici ostrova zahrnujúcej aj hlavné mesto Cagliari sa hovorí nárečím Campidanese.

Sardínske dialekty. Zdroj: wikipedia, kreslil J. Lacika

Foto J. Lacika

Dvojazyčné tabule v Alghere.

Foto J. Lacika

Rybár z ostrova La Maddalena

Severná polovica Sardínie je jazykovo heterogénnejšia. V hornatej časti na východe ľudia používajú dialekt Nuorese, na západe sa dorozumievajú dialektom Logudorese. Sever ostrova a súostrovie La Maddalena je domovom obyvateľov používajúcich okrem úradného jazyka aj dialekt blízky jazyku Korzičanov. V rámci nej sa rozlišuje dialekt Gallurese a Sassarese. Zaujímavé je, že na pobreží najjužnejšej časti Korziky, v okolí mesta Bonifacio sa hovorí ligurčinou. Tento málo rozšírený románsky jazyk pochádzajúci z talianskej Ligúrie a okolia Monaka sa zachoval aj na ostrovoch Sant'Antioco a San Pietro na juhozápadnom pobreží Sardínie. Do kompletného výpočtu jazykov Sardínie nám zostala katalánčina. Je dodnes živá v Alghere a okolí, kde sa používa už od čias španielskej nadvlády nad ostrovom. V meste s podmanivým katalánskym nádychom sú ulice a námestie sú označené dvojjazyčne.

Hustota zaľudnenia Sardínie je dosť nízka, dosahuje hodnotu iba 68 obyvateľov na štvorcový kilometer. Pritom väčšina z nich býva na pobreží, preto je vnútrozemie miestami takmer ľudoprázdne. Pritom je hustota ciest pomerne veľká, pričom premávka je taká riedka, že poznávanie krás ostrova na požíčanom aute je priam pôžitkom. Dá sa kdekoľvek zastaviť a pokochať sa scenériami. Prevoz tovaru sa deje najmä po mori, preto stretnutia s kamiónmi sú zriedkavé. Hustejšia doprava je len na hlavnej diaľnici spájajúcej juh a sever ostrova, mimochodom je bez poplatku.

Riedke osídlenie Sardínie je výsledkom dlhodobého historického vývoja, do ktorého zasiahli nájazdy obyvateľov aj morové epidémie, najmä malária. Počet obyvateľov presiahol polmiliónovú hranicu až v polovici 19. storočia, odvtedy sa viac ako stornásobil. Prvý milióny občan sa na ostrove narodil v roku 1936. Ešte donedávna bola Sardínia jedným z najchudobnejších regiónov Talianska, aj dnes patrí v rámci celého štátu medzi menej rozvinuté. Za vyslovene chudobnú ju však nemožno označiť, lebo s pomocou vládnych programov a projektov Európskej únie sa podarilo vybudovať celkom slušnú a modernú infraštruktúru aj kvalita života ostrovanov sa oproti mi-

nulosti zlepšila. V horších časoch mnoho Sardínčanov emigrovalo, hľadalo si prácu najmä v pevninskej časti Talianska. Zahraničná emigrácia smerovala najmä do krajín s románsky hovoriacim obyvateľstvom. Mnohí sa vysťahovali do Južnej Ameriky (najmä Argentíny a Uruguaj) a do západnej Európy (okrem Francúzska a Belgicka aj do Nemecka a Holandska). Najväčšiu komunitu Sardínčanov v zahraničí nájdeme v Buenos Aires, tvorí ju 12 000 ľudí.

Sardínska populácia má jedno špecifikum, pre ktoré je prirovnávaná k japonským ostrovom Okinava. Oba vzájomne vzdialené ostrovné svety sa vyznačujú vysoko nadpriemernou dlhovekosťou. Patria do takzvanej Modrej zóny, oblasti sveta, kde sa ľudia vo väčšom počte ako inde dožívajú veľmi vysokého veku. Okrem Sardínie a Okinavy sem zaradili oblasť Loma Linda v Kalifornii, polostrov Nicoya v Kostarike a grécky ostrov Ikaria. Na Sardínii žije približne 150 viac ako storočných ľudí, čo na celkový počet obyvateľov dvakrát viac ako je bežný európsky priemer. Zvlášť to platí pre hornatú provinciu Ogliastra na východe ostrova, kde žije nerušene najviac starčekov a stareniek narodených pred rokom 1914. Pôvodne sa tradovalo, že za to môže chýrne sardínske víno Cannonau vyznačujúce sa blahodarnými účinkami na zdravie srdca a cievného obehu. Vedci z univerzity v Sassari však predpokladali, že za to môže genetika, čím nijako nechceli spochybniť kvalitu obľúbeného moku. V horskej obci Ovadda

Foto J. Lacika

Železničná stanica v Tempio Pausania v oblasti Gallura na severe ostrova

našli päťicu viac ako storočných občanov, u ktorých zistili mnoho spoločných genetických charakteristík, ktoré pravdepodobne môžu za to, že sa dožili takého vysokého veku. Svoju rolu však určite zohráva aj vyvážená strava a pokojný životný štýl v zdravom životnom prostredí. V roku 2008 sardínski genetici avizovali objavenie génu zodpovedného za mužskú plešivosť, možno budú v blízkej budúcnosti úspešní aj v nájdení takzvaného elixíru života.

Česť nadovšetko

Za najpôvodnejšiu časť Sardínie sa považuje drsný hornatý kraj masívu Gennargentu. Rímsky politik a filozof Cicero o ne napísal ako o krajine barbarov, vzdorných horalov, ktorých sa nijako nechceli podrobiť impériu a prijať jeho kultúru. Preto sa tento osobitý región dodnes nazýva Barbagia. Najznámejším mestom regiónu je Orgosólo, ktoré sa preslávilo nielen už zmienkami murales, ľudovými maľbami na steny a múry, ale najmä vďaka filmu *Banditi z Orgosóla*. Filmová dráma z pastierskeho prostredia ocenená v roku 1961 na filmovom festivale v Benátkach, zobrazuje typický fenomén Barbagie – banditizmus. Až do roku 1950 tu dochádzalo častým vraždám a násiliu, ktoré súviselo so sporom dvoch miestnych rodín o dedičstvo. Krvavá vojna viedla k ich takmer úplnému vyvraždeniu. Brať spravodlivosť do vlastných rúk a uplatňovať takzvanú vendetu, čiže krvnú pomstu, bolo donedávna v Barbagii takpovediac národným športom.

Mestečko Bosa na západnom pobreží Sardínie

Banditi boli pre miestnych ľudí priam národnými hrdinami. Nie nadarmo je čierna hlava saracénskeho piráta na sardínskej vlnajke, a to hneď štvornásobne.

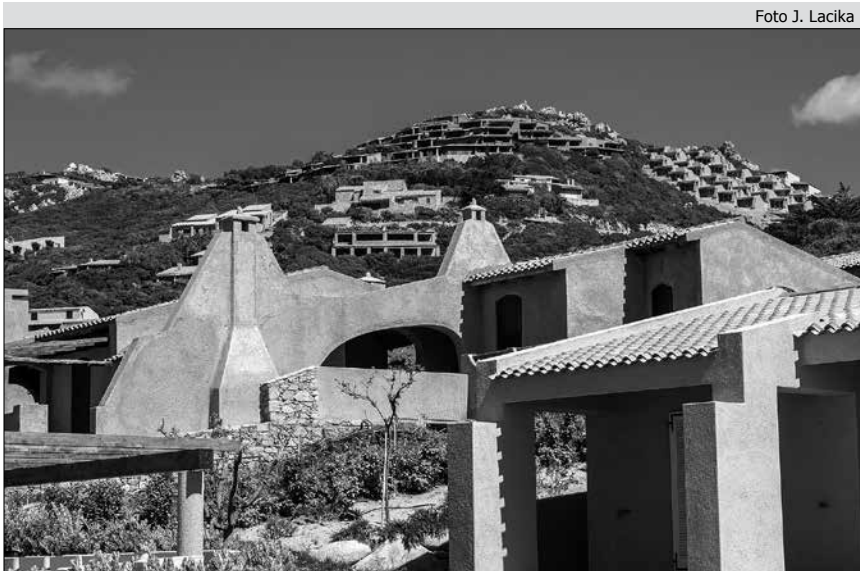
Azda najslávnejším sardínskym banditom je legendárny Graziano Mesina prezývaný Šarlátova ruža. Tak, ako Jánošík či Robin Hood, bohatým bral a dával chudobným. Zabíjal len z pomsty, nemal zľutovanie nad tým, kto ho zradil. Ctil si nepísaný kódex Omerta nariaďujúci členom rodiny zachovávať voči polícii a úradom mlčanlivosť. Porušenie tohto „zákonu mlčania“ sa trestal smrťou. Aj sa ho občas podarilo chy-

tiť, ale vo väzení sa dlho neohrial. V jednom veľkom medializovanom prípade, ktorý sa udial v roku 1992, urobil Mesina výnimku. Navzdory Omerte pristúpil na spoluprácu s políciou, aby pomohol pri vyjednávaní s únoscami sedemročného syna bohatého šejka uneseného z prepychovej vili v Porto Cervo. Mladý Farúk Kassam sa stal obeťou novej formy kriminality, ktorá sa na ostrove rozmohla po druhej svetovej vojne. Jeho únoscom bol obávaný sardínsky bandita Matteo Boe. Šejk Kassam údajne za svojho syna odmietal zaplatiť výkupné, lebo vraj lebo vraj peniaze sa zarábajú ťažko, zatiaľ čo deti sa rodia ľahko. Mesinovi bolo porušenie Omerty odpustené. V súčasnosti si kedysi najobávanejší ale aj namilovanejší sardínsky bandita užíva slobodu a možno ho stretnúť v horách Barbagie v družnom rozhovore s pastiermi.

Podľa predchádzajúcich viet by sa zdalo, že na Sardínii ešte prednedávnom vládlo bezprávie a anarchia. Je to však iba zdanie. Právo bolo na ostrove vždy posvätné, akurát ho nezverovali oficiálnym orgánom – policajtom a sudcom. Odjakživa platilo, že slovo chlapa je viac ako to, čo je napísané na papieri. Udivujúci zmysel pre právo a spravodlivosť majú Sardínčania takpovediac v krvi, lepšie povedané v génoch. V druhej polovici 14. storočia na ostrove vládla Eleonóra d'Arborea obdivovaná pre veľkú múdrosť a mierumilovnosť. V roku 1392 vydala dokument

Ospalú dedinu San Salvatore na polostrove Sinis využívajú na nakrúcanie slávnych talianskych „špagety westernov“.

Nové letovisko na Costa Paradiso

Carta de Logu, pokrokový zákonník vychádzajúci z rímskeho práva. Mal v sebe množstvo moderných zákonov riešiacich okrem iného práva žien, vrátane možnosti odmietnuť nechcený sobáš a mnoho zákonných ustanovení týkajúcich sa užívania pôdy, čo významne napomohlo k rozkvetu prevažne roľníckej ostrovej komunity. Nadčasovosť zákonníka dokazuje to, že sa používal až do roku 1871. Vďaka osvietenej katalánskej vládkyni Eleonóre sa medzi Sardínčanmi hlboko zakorenila úcta k ženám. Ostrovania tradične uprednostňujú povolania súvisiace s právom a spravodlivosťou. Mnohí pracujú ako policajti, karabinieri, colníci či právnici. Spomedzi všetkých talianskych regiónov najviac sudcov a univerzitných profesorov práva pochádza práve zo Sardínie. Mladí Sardínčania sa vďaka tvrdohlavosti a silnej sebareflexii vedú presadiť v rôznych konkurzoch a úspešne za uplatňujú v štátnych službách. Po kariérnom postupe však veľmi netúžia a vedú sa uspokojiť aj so skromnejšou životnou úrovňou. Bráni im v tom spomínaný zmysel pre spravodlivosť a odpor voči intrigám.

Dovolenka len pre bohatých?

Keď sa Európa konečne spamätala z útrap druhej svetovej vojny a v jej západnej časti nastal blahobyt a prosperita, začal sa vo veľkom rozvíjať cestovný ruch. Priekopníkom jeho masových foriem sa stali španielske Baleáry. Obrovská výstavba hotelov a turistickej infraštruktúry

realizovaná od konca päťdesiatych rokov minulého storočia najmä na Malorke pripravila pôdy pre dnešných približne 10 miliónov dovolenkárov. Keď sa niekoľko rokov neskôr začalo uvažovať aj na využití obrovského potenciálu Sardínie na cestovný ruch, nesiahlo sa po tomto modeli. Protagonisti rozvoja odmietli masovosť a zamerali sa na uspokojenie vysokých nárokov najmajetnejšej klientely. Čarovný ostrov sa stal synonymom luxusnej dovolenky.

V roku 1962 začal na Sardínii podnikáť princ Karim Aga Chán IV, hlava druhej najvyššej sekty šiítskeho islamu. Založil Združenie Smaragdového pobrežia a pustil sa do výstavby najprepychovjšieho letoviska Stredomoria. Presvoj veľkolepý projekt si vybral kúsok pobrežia na severovýchode ostrova, kde sa predtým rozprestierali pasienky striedajúce sa s macchiami a červenkastými žulovými skalami. Okolo hlbokého zálivu s pôdorysom v tvare jelenieho parohu vyrástlo centrum oblasti Porto Cervo (v preklade Jelení prístav). Základným princípom architektov bolo harmonické splynutie turistických objektov s nádhernou prírodou, a to nielen tvarom ale aj farbou. Porto Cervo je dodnes príjemnou oázou pokoja s komorne pôsobiacimi námestčkami, terasami a pasážami, kde svetová smotánka nachádza svoje obľúbené značkové obchody. Až do svojej tragickej smrti na Smaragdové pobrežie často chodievala princezná Diana, k stálym hosťom patrí automobilový pretekár Mika Hakkinen

či modelka Naomi Campbellová. V Porto Rotondo sa rozkladá veľký prázdninový komplex najvplyvnejšieho Taliana Silvia Berlusconiho.

Na podobných princípoch ako Costa Smeralda boli vybudované aj ďalšie sardínske letoviská. Nikde nie sú stavby, ktoré by mali viac ako dve poschodia, modernistické architektúry sú skôr výnimkou, prevažujú tradičné vzory odporované od domácich ľudových staviteľov. Kapacita hotelov na Sardínii je v porovnaní s Malorkou oveľa nižšia, preto ani vo vrcholovej letnej sezóne nikde nie je priveľa turistov. Samozrejme, že ani Sardínii sa nevyhli tlaky developerov pokúšajúcich o realizáciu megalomanských projektov na výstavbu nových letovísk. Veľkú snahu vyvíja najmä americký realitný magnát Tom Barrack, zatiaľ však naráža na veľký odpor a najmä na regionálnu legislatívu, ktoré masívnejšiu výstavbu výrazne limituje. V roku 2004 vznikol zákon zakazujúci výstavbu hotelov do dvoch kilometrov od morského brehu. Časom sa predsa len čosi zmenilo, Sardínia už nie je len pre tých najbohatších. V lete si na nádherný stredomorský ostrov nachádzajú cestu aj dovolenkári zo stredných vrstiev. Využívajú služby nízko-rozpočtových leteckých spoločností zabezpečujúcich dopravu na tri medzinárodné letiská. Z Bratislavy sa dvakrát týždenne lieta do Alghera, z Viedne sú okrem charterových letov k dispozícii aj pravidelné linky do Olbie a Cagliari. Preto, priatelia, neváhajte, hor sa poznávať nevídané krásy Sardínie!

Literatúra

BÜLLOW, F. von. *Sardínie – Průvodce Merian*. Nakladatelství Jan Vašut, s. r. o., Praha 2012, 128 str.

HÜH, P. *Sardínie*. Marco Polo, Praha 2013, 132 str.

KOLEKTÍV AUTOROV: *Sardínie – Průvodce Lonely Planet*. Svojtka&Co., Praha 2009, 238 str.

LACIKA, J. *Ostrovná Európa – Stredomorie*, 3. časť. *Geografia*, roč. 4, číslo 3, 1996, str. 86 – 91.

ŠACHOVÁ, L. *Jací jsou Sardové? Země světa*, Praha 2010, str. 18 – 19.

VOTÝPKA, J. *Ve znamení žul. Země světa*, Praha 2010, str. 10 – 17.

Hamšinovia – neznáma menšina Turecka

Renáta Nagyová, Oľga Slobodníková

Hamšinovia po turecky Hemşinli, arménsky Hamshentsiner sú obyvatelia arménskeho pôvodu, z ktorých významná časť konvertovala na islam v 17. storočí a začiatkom 18. storočia. Za miesto ich pôvodu je považovaná provincia Ardaz na severe regiónu Vasburagan, medzi jazerom Van v Turecku a jazerom Urmya v Iráne. Podľa Aksua (2012) v tejto oblasti žili až do 8 storočia. Existuje však viacero verzii pôvodu Hamšinov. Tureckí nacionalisti sa domnievajú, že pochádzajú zo strednej Ázie alebo z tureckej oblasti Kotayk a Aragatsotn v provincii Ayrarat. Viaceré legendy tvrdia, že sú potomkovia tureckého generála a jeho arménskej manželky z východnej oblasti Turecka – provincia Van, ktorá prešla do oblasti Hamshen a začala tak históriu novej menšiny.

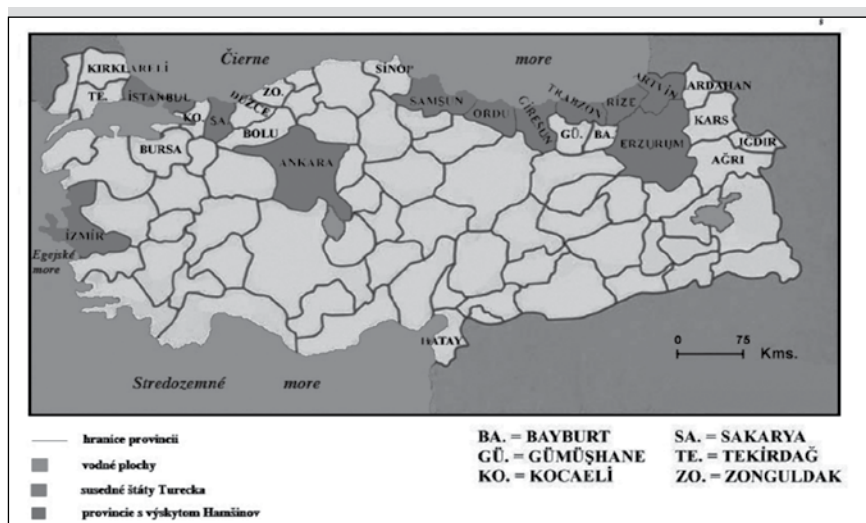
Pôvodom tejto menšiny sa zaoberali a zaoberajú viacerí historici, cestovatelia a jazykovedci. Spomeňme niektorých: G. DUMÉZIL (1963, 1965, 1967, 1986); H. H. SIMONIAN (2004, 2007), N. ASCHERSON (1995); A. A. BENNINGSEN (1980, 1983, 1985, 1986); A. A. E. REDGATE (2001); B. VAUX (1996, 2001) a R. H. HEWSEN (2000). Priekopnícka vedecká práca *Hemshin* skúmajúca život Hamšinov je od Hovanna H. SIMONIANA (2007). Autor v nej opisuje identitu Hamšinov, ich históriu, jazyk, kultúru, demografiu, pripája tiež bohatý mapový a obrázkový materiál. Dočítame sa o nich tiež v práci *Armenian Pontus* (2009) od Richarda G. HOVANNISIANA. V článku etnografa Sargisa Haykunia *Lost and forgotten Armenians* publikovanom v roku 1895 v časopise *Ararat* sa opisuje proces ich vynúteného konvertovania na islam v oblasti Karadere (Čierna rieka). Podobnú problematiku riešia publiká-

cie Poghosia Tumayiana *The History of Taron* a *The Armenians of the Pontos: Geographic and political situation of Trebizond*. Hamšinom sa venoval Stephen MITCHELL (1995), Bert VAUX, Sergio LA PORTA a Emily TUCKER (1996) a R. W. Thomson (1996).

Najpriaznivejšie, tzv. zlaté obdobie prežívali Hamšinovia v 7. storočí n. l. Stávali svoje kostoly a rozvíjali slobodne svoju kultúru. Začiatkom 8. storočia sa ich situácia začala viditeľne zhoršovať. Arabské úrady nepodporovali stavbu kostolov a iných kresťanských budov, niektoré z nich boli dokonca zničené. Nakoľko arabský vplyv na danom území stále viac silnel, došlo k migrácii Hamšinov. Túto migráciu v 2. polovici 8. storočia pod vedením princa Shapuh Amatuni (zúčastnil sa povstania v rokoch 774 až 775) a jeho syna Hamamma v krátkosti opisujú dvaja stredovekí arménski kronikári Ghewond a Stephen Asoghik z Taronu (SIMONIAN 2007). Dôvodom ich

odchodu podľa týchto zdrojov boli vysoké dane, ktoré museli platiť Arméni arabským panovníkom, ale tiež nezhody v náboženských otázkach. Prekročili s 12 tisíc ľuďmi rieku Corukh, prešli cez pohorie Kaçkar Dağ, ktoré leží na hraniciach tureckých provincií Trabzon, Artvin a Erzurum na pobreží Čierneho mora (najvyšší vrch Kaçkar má 3 937 m n. m.) a usadili na sa na byzantskom území kde dostali pôdu. Byzantská ríša pre nich predstavovala útočisko a podporu, ekonomickú, ale aj náboženskú. Usadili sa v meste (pevnosti) Tambur a v jeho okolitých dedinách. Princ Hamam mesto prestaval a premenoval ho podľa seba z Hamamashen na Hamashen (v arménskom jazyku Hamamovo mesto). Počas 8. storočia podnikli Hamšinovia viaceré protiarabských povstanií pod vedením princa Ashota Bagratunisa (rok 747, 748, 774 až 775 atď.) neboli však úspešní a ešte viac tým posilnili moc Arabov.

Jedinečnosť regiónu, v ktorom žili Hamšinovia, spočívala v jeho tranzitnej polohe. Viedli tadiaľ obchodné cesty medzi pobrežnými rovinatými oblasťami Čierneho mora a Arménskou plošinou. Hornaté oblasti poskytovali Hamšinom útočisko a vo veľkej miere ich izolovali od okolitých menšín a uchovávali tak jedinečnosť ich jazyka a kultúry. Hamšinovia majú bohaté kultúrne zvyky a tradície a vďaka svojmu pôvodnému náboženstvu (kresťania – arménska apoštolská cirkev) aj literatúru a umenie. Život v horách ich zahľbil mystickosťou, známe sú ich poviedky o rôznych horských strašidlách a povodbe. Majú nádherné ľudové piesne a sviatky, ktoré slávia. Tým, že sa čiernomorská oblasť, ktorú osídlili vyznačuje prechodom od hornatých oblastí k pobrežnej nížine vznikali v jazyku a kultúre Hamšinov aj viaceré odlišnosti podľa konkrétnej oblasti,

Turecké provincie s výskytom Hamšinov. Pozn.: Vzhľadom na nedostatok štatistických údajov je mapa iba orientačná.

Typická dedina Hamšinov z Rize v pohorí Kaçkar

v ktorej žili. Okrem Hamšinov v tejto oblasti žili aj národy hovoriace gréčtinou, lazčínou a gruzínčinou.

Veľkým špecifikom, ktoré si väčšina Hamšinov ani neuvedomuje, je ich rozdelenie do troch skupín, s odlišným jazykom, kultúrou a spôsobom života, ktoré spôsobilo predovšetkým ich rozličné geografické rozmiestnenie. Takzvaní západní Hamšinovia (Rize Hemşinli, Bash Hemşinli) sa podľa VAUXA (2001) výrazne odlišujú od ostatných Hamšinov tým, že v súčasnosti používajú ako svoj jazyk turečtinu. Vyznávajú sunnitskú vetvu islamu. Obývajú oblasti Camlihemin a Hemvin v Provincii Rize (29 tisíc). Sú izolovaní od takzvaných východných Hamšinov (Hopa Hemşinli) žijúcich v krajoch Hopa (26 tisíc) a Borçka v provincii Artvin (severovýchodná provincia Turecka, ktorá susedí s provinciou Rize). Títo hovoria jazykom Homshetsma, ktorý podrobne preskúmal jazykovedec Georges Dumezil, venoval sa aj kultúrou ľudí, ktorý ho používajú ako svoj materinský jazyk (web 1). Obsahuje mnoho slov Lazov a Turkov čiže je geneticky príbuzný k jazykom týchto menšín. Východní Hamšinovia sú tiež sunniti. Západná a východná skupina nielenže nevedia o svojej existencii navzájom, ale nepoznajú ani tretiu skupinu Hamšinov žijúcu v oblasti Abcházskia, Krasnodaru v Rusku a na pobreží Čierneho mora v Turecku. Jej členovia sú kresťania. Odmietli konvertovať na islam a ostali verní arménskej cirkvi. Uctieávajú kresťanské sviatky a deťom dávajú arménske mená. Títo Hamšinovia bývajú označení ako takzvaní severní Hamšinovia. Hovoria podobným jazykom Homshetsma ako východní Hamšinovia.

Rozdiel v označení Hemşin a Hemşinli sa pripisuje rôznym pohľadom zahraničných a domácich autorov na problematiku Hamšinov a tiež na skutočnosť, že výraz „Hemşin“ býva väčšinou používaný pri etnickom označení tejto menšiny a výraz „Hemşinli“ je geografický popis na opísanie skupiny žijúcej v konkrétnej oblasti a je teda užšieho významu ako výraz Hemşin, ale obidva spomínané výrazy bývajú autormi často zamieňané. Existujú dve mestá, ktoré nesú v svojom názve slovo „Hemşin“ – mesto Hemşin v tureckej provincii Rize na pobreží Čierneho mora a mesto Camlihemin (Çamlı je označenie pre borovicové lesy), tiež ležiace v tejto provincii.

Hamšínske deti

Podobne ako ich susedná menšina Lazov aj Hamšinovia dávajú veľký dôraz na svoju identitu a napriek tomu, že sa sami nepovažujú za etnickú menšinu a neradi bývajú porovnávaní s ostatnými menšinami, za základ svojho vývoja a budovania svojho spoločenstva si stanovili práve etnickú identitu. Predovšetkým kladú dôraz na kolektívnu súdržnosť a vzájomnú solidaritu, nielen v rámci spoločenstva, ale aj voči susedným menšinám. Aj vďaka tejto súdržnosti prežili a nestratili sa v rámci ostatných, omnoho silnejších okolitých menšín a národov. Niektoré osady Lazov a Hamšinov sú typicky premiešané. Lazovia však stavali svoje obydlia v podhoroch bližšie k pobrežiu a Hamšinovia vyššie v horách. Obe menšiny sa venujú predovšetkým chovu dobytká a včiel, pastierstvu, pestovaniu kukurice, lieskových orechov, tabaku a čaju. Známi sú tiež svojou zručnosťou vo výrobe ručných zbraní a nosení nákladov. Vzhľadom na to, že žijú v pobrežných oblastiach boli tiež vynikajúci námorníci. Zdieľajú podobné charakteristické črty, aj keď Lazovia sú považovaní na rozdiel od Hamšinov za výbušnejších a konfliktnejších, zle zaobchádzajú so ženami a pod. Napriek tomu však ich historický vývoj a predovšetkým migrácia Hamšinov spôsobili, že tvoria dve odlišné etnické skupiny.

Osmanské zdroje poskytujú väčšie množstvo informácií o Hamšinoch až po dobytí ich územia (Osmania považujú podľa kroník rok 1486 za rok, kedy sa stala oblasť Hamšinov majetkom ich ríše). Hamšinovia nekládli odpor proti panovníkom vyšších regionálnych mocností na danom území a prispôbili sa vo veľkej miere ich vládnutiu, spôsobom života a tiež ich zvykom. Osmania získavali stále väčšiu moc nad východnou časťou Anatólie a nad oblasťou arménskej vysočiny. Keďže sa moslimovia dostávali stále ďalej na kresťanské územie došlo k zintenzívneniu stretov dvoch odlišných náboženstiev a ich vzájomnému ovplyvňovaniu sa.

V 15. storočí už bola celá oblasť kráľovstva Hamshen pričlenená k Osmanskej ríši. Islamizácia Hamšinov poväčšine prebiehala násilne. Vyskytli sa aj výnimky, kedy bolo Hamšinom ponúknuté oslobodenie od vysokých daní, ak konvertujú na islam a pod. Pod silným nátlakom Osmanov došlo k viacerým migráciám Hamšinov.

Mnohí z Hamšinov v Osmanskej ríši zapreli svoje kresťanské korene a podrobili sa islamizácii v 17. storočí (ROY 2010). Napriek tomu, že vyznávajú islam, hovoria arménsky a preberajú len niektoré

Tradičné oblečenie hamšinských žien z Trabzonu

z moslimských zvykov a naopak oslavujú sviatky, ktoré nájdeme v kalendári arménskej cirkvi. Mnohí z nich prestupovali na islam vo viere, že sa časom opäť navrátia k arménskej cirkvi a je to len dočasné obdobie v ich živote. Mnohí sa k nej neskôr naozaj aj vrátili. Výraznejšie sa islamizácia prejavila v 2. polovici 17. storočia. Islamské prvky nachádzame v literatúre, v architektúre (moslimské nápisy na náhrobných kameňoch), umení a podobne.

V 19. storočí násilné migrácie Hamšinov pokračovali. V roku 1895 prebiehali takzvané Trabzonské masakre. V horách tureckej provincii Trabzon (východná provincia pri pobreží Čierneho mora) boli ukryté ozbrojené jednotky. Mnohé arménske rodiny boli vyvraždené, dokonca aj tie moslimské, ktorých členovia hovorili arméncinou. Nepokoje pokračovali aj v 20. storočí, kedy bojovali Hamšini o svoje životy od roku 1915 až do roku 1923. O týchto masakroch je zachovaných len niekoľko údajov, nakoľko všetky podliehajú utajeniu tureckých archívov. Dozvieme sa o nich len z rozprávania Hamšinov, ktorí utiekli pred masakrami alebo boli deportovaní do Ruska (oblasť Krasnodar - Arapa) a do východnej oblasti Oçamçıra'ya v Abcházsku. Títo museli opustiť svoju vlasť a začať nový život na cudzom území. Mnohí z nich sa prispôsobili a používali ako svoj jazyk ruštinu. Väčšina z nich sa stále označuje za Arménov, zatiaľ čo Hamšini v Turecku označujú sami seba za Turkov.

Hamšinov privítali na svojom území Rusi pomerne priateľsky a radi, pretože obsadili pobrežné oblasti, ktoré boli veľmi náročné na poľnohospodárstvo a tunajšie

pôdy skôr pripomínali močariská ako poľa. Hamšini však boli veľmi šikovní poľnohospodári a čokoľvek bolo pre nich v danú chvíľu lepšie ako návrat domov. Ani v 2. polovici 20. storočia si nemohli Hamšini nažívať pokojným životom. Celú situáciu im sťažovala Abcházsko-gruzínska vojna (1991 - 1993). Mnohí z nich z Abcházsku utekali, ale nemali sa kam vracieť, keďže sa do svojej vlasti vrátiť nemohli. Ďalšie deportácie vydal Stalin a dotkli sa predovšetkým dedín na rusko-tureckých hraniciach, ktoré boli vysídľované do centrálnej Ázie (Kazachstan, Kirgizsko, Sibír). V tejto oblasti bola teda umelo vytvorená menšina Hamšinov, ktorá sa musela prispôsobiť novým geo-

Školáci v uniformách pod obrazom Mustafa Kemala

grafickým aj klimatickým podmienkam. Mnohí Hamšini tam žijú dodnes celkom izolovaní od svojich predkov a rodiny.

Hamšini žijú v súčasnosti v Turecku predovšetkým vo východných oblastiach Hopa a Borčka v provincii Artvin a jej mestách Kayaköy, Başoba, Eşmyka, Çamurlu, v ďalších provinciách na pobreží Čierneho mora - Samsun, Giresun, Trabzon, Ordu, Rize, v západnej provincii na pobreží Čierneho mora - Sakarya (mesto Adapazarı). Žijú však aj v západných veľkomestách Turecka - v Istanbule, Ankare a Izmiere. Ďalej v Arménsku (podľa S. VARDANYANA 2007) ich samotní obyvatelia Arménska napočítali okolo 10 tisíc, údaje sú však nepresné), v susednom Gruzínsku, v Rusku v oblasti Krasnodar a v Abcházsku. Mnohí z nich boli deportovaní do centrálnej časti Ruska alebo odišli žiť do Európy (Nemecko, Francúzsko) a do Ameriky (web 2).

Podľa dostupných štatistík, ktoré zverejnil na svojej webovej stránke hamshesnak.com Vahan Ishkhanyan (spisovateľ, reportér a prezident literárneho klubu Ink-nagir, ktorý vydal viacero publikácií, v ktorých sa venuje aj histórii a životu Hamšinov (2004, 2009, 2010) uvádza počet Hopa Hamšinov okolo 25 tisíc v 30 dedinách v Borčke a Hope, kde tvoria viac ako polovicu okresu Hopa, vrátane subdištriktu Kemalpaşa. Ďalej udáva, že Hopa Hamšini v Bash Hamšiniovia obývajú provinciu Sakarya (Adapazarı, dištrikty Kocaali a Karasu) v počte okolo 10 tisíc obyvateľov a arménsky hovoriaci moslimskí Hamšiniovia v provincii Rize tvoria menšinu s počtom 30 až 60 tisíc obyvateľov (AKSU 2012). Celkovo ich počet výrazne presahuje 100 tisíc členov (KUZNETSOV 2007).

V snahe zachovať čo najviac z kultúry Hamšinov a spopularizovať ich históriu a život, aby neupadli do zabudnutia a predovšetkým poukázať na spôsob akým sa jazyk Hamšinov zachoval - prostredníctvom ústneho prejavu a tradície rozprávať príbehy v tomto jazyku, ktoré celé generácie hovorili staré mamy svojim mladším generáciám. V roku 2000 bol o nich nakrútený film Özcana Alpera s názvom „Momi“ (Stará mama). Viac informácií o tomto krátkom filme ponúka SUCUYA (2001). Na medzinárodnom filmovom festivale v Istanbule malo toto dielo u divákov veľký úspech. O päť rokov neskôr bol vydaný album ľudových piesní Hamšinov spievaný v jeho dialektoch Homshetsi a Vova autormi - Hamşetsu Ğhağ a Gokhan Birben. V roku 2006 bol vydaný ďalší album ľudových piesní, tento krát z oblasti Krasnodaru.

Hamšinské ženy pri tradičnom tureckom čaji

Od roku 2004 prebiehajú dva významné projekty na zlepšenie kvality, úrovne života Hamšinov, zlepšenie obchodu, životného prostredia a pod. Prvý z projektov zahŕňa *World Conservation Union* (Svetový zväz na ochranu prírody) a druhý *Ecodialogue Project* sa dotýka predovšetkým životného prostredia v regióne (web 3). V roku 2005 v Soči prebehla medzinárodná vedecká konferencia, ktorú organizovala *History of the Academy of Sciences of Armenia* (Arménska akadémia vied) spolu s *Armenian Commonwealth Organization of Moscow* (Organizácia arménskeho spoločenstva v Moskve), ktorá bola zameraná na diskusie o minulosti a pôvode Hamšinov ako aj názorov študentov rôznych krajín.

ZÁVER

Hamšinovia sú pre mnohých úplne neznámou menšinou. Ako súčasť Arménov sú nositeľmi ich pôvodných zvykov, tradícií a kultúry. Niektorí z nich používajú ako svoj jazyk arménčinu, iní turečtinu. Jedni uctievajú náboženské tradície kresťanstva a arménskej cirkvi, druhí sa modlia na kolenách tvárou k Mekke. Niektorí z nich už zabudli na svoje arménske korene, ale mnohí na svoje korene nezabúdajú, tradície dodržiavajú a na arménskych predkov spomínajú s veľkou úctou a hrdosťou. Napokon, ani mnohí Arméni nevedia kto sú Hamšinovia.

Viacere zdroje o pôvode, histórii a kultúre Hamšinov boli zničené počas ich masakrov a deportácií, iné sú vraj uschované v tureckých archívoch bez prístupu verejnosti. Celkovo sa tejto menšine venuje málo vedcov, spisovateľov, historikov a geografov. Napriek tomu sa v budúcnosti ešte o Hamšinoch určite do počujeme. Táto pomerne pokojná menšina však o sebe nedá vedieť krviprelieváním, ale skôr zviditeľnením svojich arménskych koreňov a svojho spôsobu života.

Literatúra a pramene

- AKSU, C. *The Hopa-Hamshens: Social and Political Life*, 2012. In: [http:// hamshenak.com](http://hamshenak.com)
- COENE, F. *The Caucasus. An Introduction*. Routledge. New York 2010, 256 str.
- HILLE, CH. *State building and conflict resolution in the Caucasus*. Eurasian studies library, BRILL, 2010, 395 str.
- HOVANNISIAN, R. G. *Armenian Pontus: The Trebizond-Black Sea Communities*. Mazda Publishers, Costa Mesa 2009, 453 str.
- KUZNETSOV, I. *Abhazya ve Kuban'da Ermeni Pontic topluluklari*, 2007 Dostupné na: <http://www.hamshen.org/forum/viewtopic.php?f=12&t=217&start=60>
- MITCHELL, S. *Anatolia: Land, Men, and Gods in Asia Minor, Volume I a II*. Clarendon Press, Oxford 1995, 296 str. a 266 str.

ROY, O. *Holy Ignorance (When religión and culture part away)*. Columbia University press, New York 2010, 288 str.

SHOUP, J. A. *Ethnic groups of Africa and the Middle East*. ABC-CLIO, California, 2011. 377 str.

SIMONIAN, H. H. *History and identity among the Hemshin*. ISIM Newsletter, 1, 14, 2004, str. 24 – 25. dostupné na: https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/1887/16932/ISIM_14_History_and_Identity_among_the_Hemshin.pdf?sequence=1

SIMONIAN, H. H., ed. *Hemshin: history, society and identity in the highlands of northeast Turkey*. Routledge, London and New York 2007. str. 257 – 278.

SUCUYA, T. 2001. „Momi“ ve „Hamşetsi“ Olmak. Dostupné na: <http://hemshin.org/articles/MomiVeHomsetsiOlmak%20-%20Bianet25052001.pdf>

THOMSON, R. W. *Rewriting Caucasian History. The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles*. The Original Georgian Texts and The Armenian Adaptation. Clarendon Press, Oxford 1996, 460 str.

TRIER, T., LOHM, H., SZAKONYI D. *Under Siege: inter-ethnic relations in Abkhazia*. Columbia University press, New York 2010, 159 str.

VARDANYAN, S. *There are between 25,000 and 30,000 armenian – speaking muslim Hamshen Armenians in the Khopa region of Turkey*. 2007. Dostupné na: <http://www.hamshin.org/articles/SergeyVardanyan-Hetq30Abril2007.pdf>

VAUX, B., LAPORTA, S., TUCKER, E. 1996. *Ethnographic Materials from the Muslim Hemshinli*. In: *Annual of Armenian linguistics*, 17, Harvard, 1996, str. 25 – 45.

VAUX, B. 2001. *Hemshinli: The Forgotten Black Sea Armenians*. Harvard, 2001. In: <http://sitekreator.com/vaux/writings.html>

WILSON, T. M., D. HASTINGS. *A companion to Border studies*. Blackwell publishing : UK, 2012. 636 str.

¹<http://hemshin.org/books/Ethnographic%20Materials%20from%20the%20Muslim%20Hemshinli%20Harvard%201996%20.pdf>

² [http:// hamshenak.com](http://hamshenak.com)

³ <http://www.stgm.org.tr/tr>

centrum. Symbolizuje našu najdôležitejšiu predstavu. Buzan zachytáva myšlienkové mapy tak aby hlavný pojem „centrum mesta“ bol uprostred. Hlavné cesty vedúce do centra predstavujú hlavné myšlienky nášho myšlienkového procesu, vedľajšie ulice sú ako naše vedľajšie myšlienky atď. „Hlavné cesty“ mesta predstavujú hlavné vetvy myšlienkového procesu, na konci ktorej umiestňujeme všeobecnejší pojem. Z nich vychádzajú „vedľajšie ulice“ tenšie vetvy myšlienkového procesu, kde umiestňujeme konkrétnejší pojem atď. Mentálne mapy tak ako aj plány mesta, či turistické mapy nám pomáhajú dobre si zorganizovať myšlienky a fakty, ktoré prijímame a tak efektívne využiť náš mozog (BUZAN 2007). BUZAN a BARRY (2011) považujú mentálnu mapu za najjednoduchší prostriedok ako dostávať informácie do a von z nášho mozgu.

Asi najpresnejšie definoval pojmové mapy Fisher, podľa ktorého je pojmová alebo myšlienková, alebo inak nazývaná mentálna mapa (mind map) diagram, obrázok, ktorý znázorňuje súvislosti a vzťahy medzi poznatkami, slúži teda na ich usporiadanie. Označenia pojmová, mentálna alebo myšlienková mapa chápeme ako synonymá. Robíme tak najmä z dôvodu, že niektoré použité pojmové mapy nemajú typickú štruktúru mentálnych máp, skladajú sa z viacerých úrovní a tiež sú tu význačné prepojenia - vzťahy medzi niektorými pojmi (FISHER 1997).

2 Funkcie a typy pojmových máp

Z pedagogického hľadiska pojmové mapy primárne slúžia k štrukturalizácii učiva. Pojmové mapy predstavujú relatívne jednoduchý spôsob zachytenia štruktúry poznatkov vymedzeného obsahu učiva. Spolu s postupom akým je možné stanoviť pojmový aparát žiakom sprístupniť, sú vhodným organizačným prvkom vyučovacieho procesu. Aj v diagnostickom štádiu existuje dostatočný priestor na uplatnenie metód pojmového mapovania. Učiteľ môže prostredníctvom vytvorených pojmových máp určiť (diagnostikovať) rozsah aj hĺbku žiackych vedomostí, pričom dosiahnutú úroveň porozumenia odzrkadľujú vzťahy a väzby medzi použitými pojmi.

Podľa autorov PROKŠA a HEDL (2008) rozoznávame 7 kategórií pojmových máp (*Pavúkova pojmová mapa, Hierarchická pojmová mapa, Pojmová mapa vo forme vývojového diagramu, Systémová pojmová mapa, Panoramatická pojmová mapa, Trojrozmerná pojmová mapa, Mandalova mapa*) s rôznymi spôsobmi reprezentovania sémantických a pojmovo - logických vzťahov.

3 Nástroje na tvorbu pojmových máp

Aj keď si pri tvorbe pojmových máp vystačíme s farebnými ceruzami, pastelkami alebo kriedou, výrazne zjednodušenie

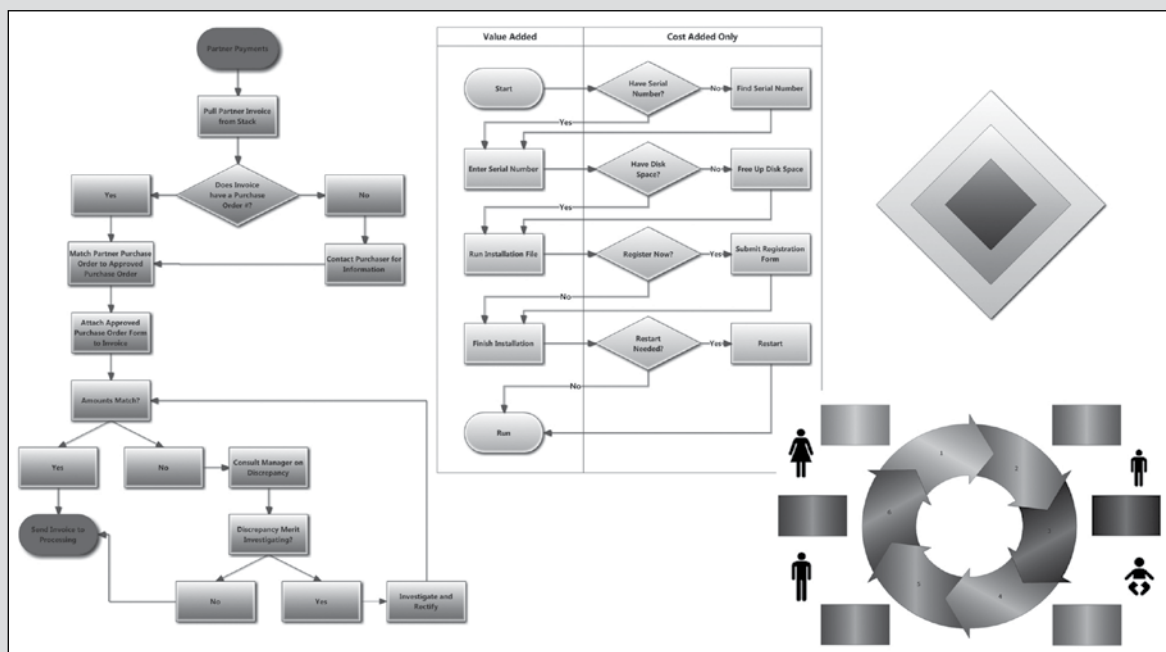
a zefektívnenie aplikácie myšlienkových štruktúr do výučby, priniesli až softvérové aplikácie špeciálne naprogramované na tvorbu, úpravu, prezentáciu a publikovanie pojmových máp. Jednoduchá inštalácia, ľahké ovládanie a dostupnosť bezplatných verzií, umožnila učiteľovi, ale aj žiakom pohodlné a rýchle vytváranie rôznych typov máp s množstvom hypertextových prepojení na zaujímavé informačné zdroje a pomôcky.

V súčasnosti existuje veľký počet programov na tvorbu pojmových máp. Navyše mapové štruktúry možno vytvárať aj v softvérových produktoch, ktoré neboli cielene vymyslené pre tento účel. Obľúbené sú najmä *MS Word, MS Excel, MS PowerPoint*, webová aplikácia *Prezi*, ale aj podporované programy dodávané k interaktívnym tabuliam, ako napr. *StarBoard, ActivStudio, Insight 360, či Flow!Works*.

Výber voľne dostupných programov začneme webovými aplikáciami. Ich veľkou výhodou je, že nevyžadujú inštaláciu a spúšťajú sa priamo z webového prehliadača. Samotnej tvorbe pojmových máp predchádza pomerne jednoduchá registrácia a následné vytvorenie vlastného používateľského konta. Nevyhnutné je pripojenie na internet.

3.1 MindMeister – <http://www.mindmeister.com/>

MindMeister predstavuje dobre premyslenú a graficky výborne navrhnutú we-

Obrázok 2 Príklady vybraných typov pojmových máp (hierarchická pojmová mapa, pojmová mapa vo forme vývojového diagramu, systémová pojmová mapa, Mandalova mapa).

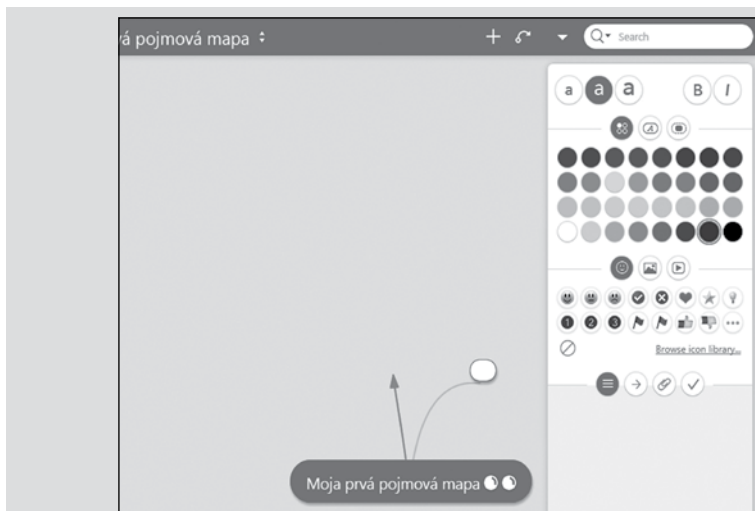
bovú aplikáciu. Vyniká prehľadným rozložením pracovných nástrojov a intuitívnym ovládaním. Pri vytváraní vlastnej myšlienkovkej mapy môžete vychádzať z ponuky pripravených šablón. Výhodné je prepojenie na *Google Disk*. Štruktúrované mapy môžu v objektoch dopĺňať grafické značky, ktoré sa jednoducho pridajú do zvoleného objektu z bočného panela nástrojov. Práve v ňom možno meniť farbu výplne objektov, ich orámovanie a editovať vložené texty. Nedostatkom je, že voľne dostupná a bezplatná je iba verzia *Basic*, ktorá ponúka iba základné možnosti úprav, medzi ktorými absentuje napríklad export vytvorených máp do iných, bežne využívaných digitálnych formátov (.pdf; .jpg a pod.). Obmedzený je počet súborov s vytvorenými pojmovými mapami. Za vyššie verzie aplikácie (*Personal*, *Pro* a *Business*), s nástrojmi umožňujúcimi zdieľanie a spoluprácu pri vytváraní mapových schém, ako aj ich externé zálohovanie, sa už platí ročný licenčný poplatok.

3.2 Mind42 – <http://mind42.com/mindmaps>

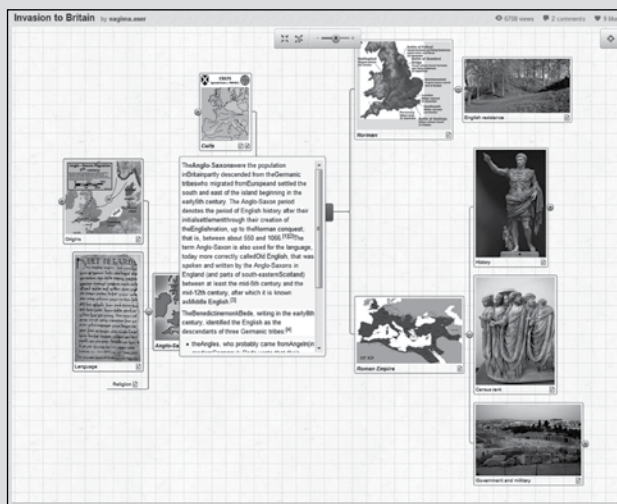
Prostredie webovej aplikácie *Mind42* je prehľadné, orientácia v ňom je pohodlná, rýchla a ovládanie jednoduché. Pozostáva len z troch panelov a centrálne umiestnenej pracovnej plochy. Nevýhodou je málo nástrojov pre úpravu mapy a nemožnosť úpravy štruktúry mapy. Naopak výhodou je rýchla manipulácia a prehľadná štruktúra. Tento program sa dá dobre využiť pri prezentovaní úvodných hodín obsiahlych tematických celkov. Hlavne ak potrebujeme ukázať rozsiahlu štruktúru (napr. oboznámenie žiakov s polročným plánom vyučovacích tém). Vytvorenú mapu je možné exportovať do formátov mind 42, freemind, jpg, pdf, alebo png.

3.3 Mindomo – <http://www.mindomo.com/>

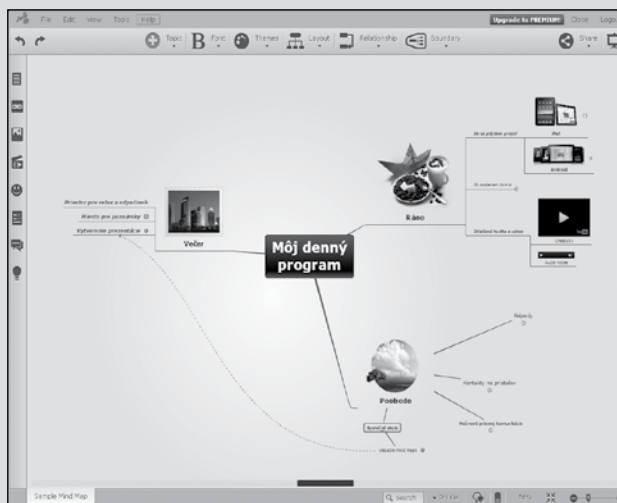
Dizajnovo a graficky najpríťažlivejšia z popisovaných webových aplikácií. Prostredie a jeho ovládanie je intuitívne, aj začiatočník sa v ňom dokáže veľmi rýchlo zorientovať. Ponúka najviac funkcií a prepracované možnosti úprav. Veľkou výhodou programu je široký výber vzorových tém a rôznych typov myšlienkových štruktúr, dostupných priamo z horného centrálného panelu. Do máp možno pridávať vlastné obrázky, hypertextové odkazy, poznámky, komentáre, videá, symboly, úlohy. Vynikajúca je funkcia vytvorenia prezentácie z pripravených mapových štruktúr, jednoduchým označením oblasti snímky a určením poradia v akom za sebou pôjdu.

Obrázok 3 Pracovná plocha s hlavným panelom nástrojov v aplikácii MindMeister

Obrázok 4 Pracovná plocha aplikácie Mind42

Obrázok 5 Používateľské rozhranie v aplikácii Mindomo

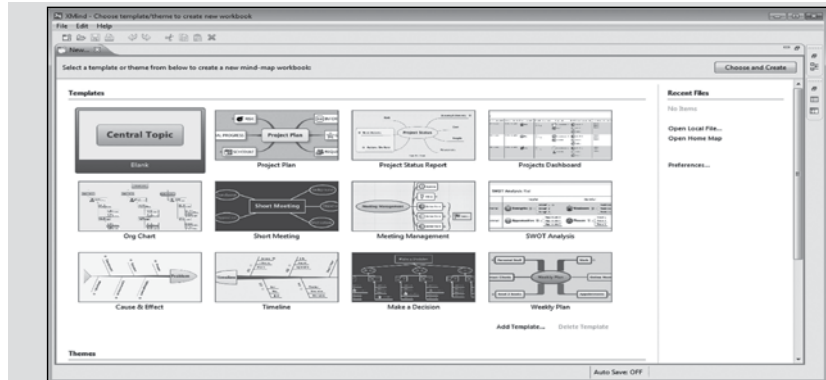
3.4 XMind – <http://www.xmind.net/>

Vynikajúci, voľne dostupný softvérový produkt, podobný grafickým modelovacím prostrediam, vyvíjaný programátormi z Hongkongu. Umožňuje pohodlnú a rýchlu tvorbu originálnych pojmových máp, schém, diagramov, vývojových diagramov a prezentačných modelov. Samozrejmosťou je pridávanie hypertextových odkazov na zaujímavé internetové zdroje, vkladanie obrázkov, textov, audio, či video súborov. Nechýbajú nástroje na vytváranie prepojení medzi jednotlivými objektami. Učítelia ocenia aj možnosť vkladať do schém cvičenia spracované napr. v aplikácii *HotPotatoes*. Hneď po spustení programu si používateľ vyberá z ponuky šablón máp a tém, ktoré sa dajú jednoducho modifikovať. Pri vytváraní pojmovej mapy sa na pravej strane okna programu vykresľuje štruktúra celej mapy. Pod ňou sa nastavujú formáty jednotlivých uzlov (farby, písmo, veľkosť, výplň atď.). Oproti softvéru *FreeMind* ponúka *XMind* prehľadnejšie rozmiestnenie nástrojov, jednoduchšiu orientáciu v nich a prepracovanejšie grafické prevedenie. V ponuke lokalizácií žiaľ chýba slovenčina.

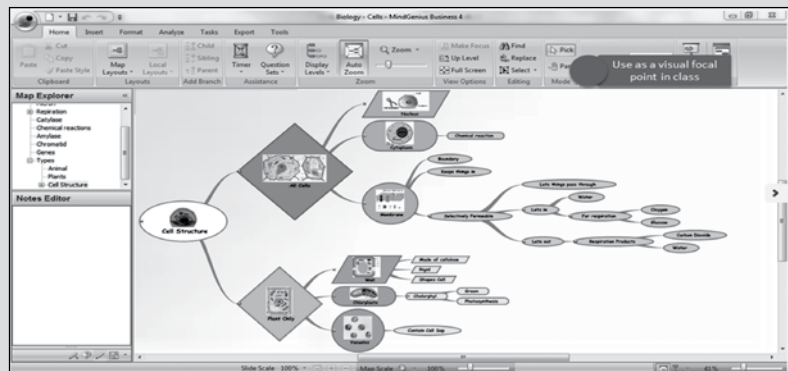
Zoznam softvérov vyvinutých cielene pre prácu s pojmovými mapami dopĺňajú klasické (desktopové) softvérové aplikácie. Nevyžadujú síce internetové pripojenie ako webové aplikácie, ale ich spusteniu predchádza štandardná inštalácia programu. Používateľské prostredie týchto produktov je na prvý pohľad zložitejšie, ale pomerne štandardizované. Vytvorené mapy sa dajú exportovať do väčšiny známych obrázkových aj súborových formátov.

3.5 MindGenius – <http://www.mindgenius.com/>

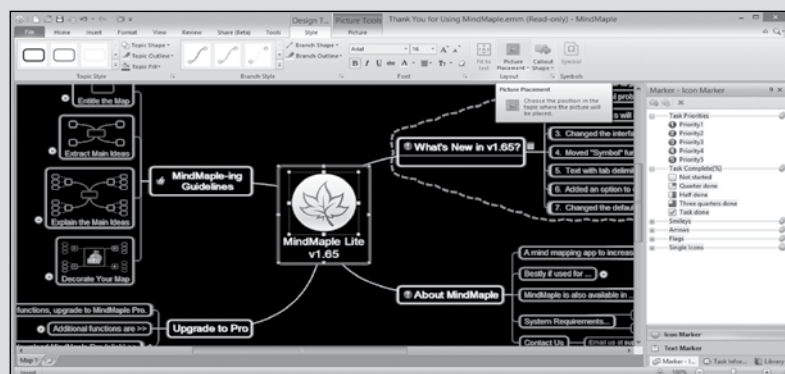
Program prináša moderné používateľské rozhranie s pásom kariet známym z programov balíka *MS Office*. Vďaka nemu dokáže používateľ ľahko a rýchlo pridať do vytváratej mapy nové štruktúry. Silnou stránkou programu je funkcia *Map Explorer*, ktorá umožňuje zobrazovať jednotlivé úrovne pojmov v mape oddelene, čo je pri veľkých a komplikovane členených mapách veľkou výhodou. Program tiež integruje správcu projektov. Výsledkom sú automaticky generované súhrnné informácie, grafy a hraničné body. Nechýba integrácia s programom *MS Outlook* a rozsiahla databáza špecializovaných šablón. Program dovoľuje vytvárať vlastné štýly použitých prvkov pre každú z úrovní. Špeciálnu časť tvorí modul *Brainstorm*. Obsahuje elektronické stopky a

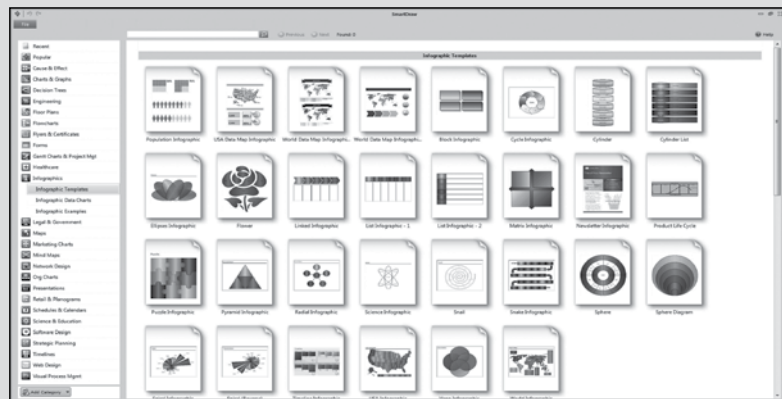
Obrázok 6 Výber vzorov (templates) pojmových máp v aplikácii XMind

Obrázok 7 Pracovná plocha s kartami nástrojov programovej aplikácie MindGenius

Obrázok 8 Pracovná plocha s nástrojmi editovania štýlov v programovej aplikácii MindMaple Lite 1.65

Obrázok 9 Zoznam kategórií vzorov (ľavý stĺpec) s výberom pojmových máp Infographic v platenej aplikácii SmartDraw

mierne upravené používateľské prostredie s vopred pripravenými bodmi, ktoré je potrebné prebrať. Je tu aj priestor na písanie vlastných poznámok. Do mapy sa dajú vkladať obrázky, tabuľky alebo vopred pripravené grafické prvky z databázy samotného programu. Nedostatkom programovej aplikácie je jeho vyššia zaobstarávacia cena.

3.6 MindMaple Lite 1.65 – <http://www.mindmaple.com/>

Na rozdiel od väčšiny desktopových programov je tento program dostupný zdarma. Existuje aj pokročilejšia platená verzia Pro, no pre bežné vzdelávacie potreby úplne postačí aj jeho bezplatná podoba. Aj tento program používa pás kariet, takže používateľ má rýchly prístup k jednotlivým prvkom a ich pridávanie do mapy preto je rýchle a pohodlné. Využiť možno aj klávesové skratky. Dostupný je aj panel s rozšírenou funkcionalitou. Obsahuje rôzne ikony, z nich niektoré sú aktívne (charakteristika dokončenia úlohy podľa percentuálneho stavu, poznámkové značky). Bez problémov sa dajú pridať k ľubovoľnej štruktúre a je len na používateľovi, či sa informácia o dátumoch dokončenia bude alebo nebude v mape zobrazovať. Prepojenie na iné informačné zdroje je realizované prostredníctvom hypertextových odkazov. Okrem štandardnej stromovej štruktúry je možné do plochy pojmovej mapy pridať medzi jednotlivé prvky alebo schémy rôzne zaoblené šípky. V tejto verzii sa síce nedajú vytvorené mapy exportovať do PDF, ale formáty balíka MS Office podporuje neobmedzene. MindMaple podporuje pridávanie akýchkoľvek súborov ako samo-

statných objektov. Zatiaľ síce v beta verzii, no prepojenie na Google Disk je už funkčné a možno s ním pri publikovaní a zdieľaní vytvorených máp počítať. Z Google úložiska sú mapy dostupné aj pre iných používateľov, avšak za predpokladu, že majú nainštalovaný tento program na svojom počítači.

3.7 SmartDraw – <http://www.smartdraw.com/>

Pozitívom softvéru SmartDraw je používateľské prostredie, ktoré je prispôbené vzhľadom programov ponúkaných v kancelárskom balíku Microsoft Office. Keďže väčšina používateľov dôverne pozná tieto softvérové produkty, rýchlo si na SmartDraw zvykne. Software obsahuje veľké množstvo knižníc, v ktorých používateľ nájde rôzne šablóny, tvary, vzory pre vytváranie myšlienkových máp, časových osí, plánovacích tabuliek a pod.. S jednotlivými komponentmi možno pracovať systémom „drag and drop“, čo výrazne zjednodušuje a urýchľuje manipuláciu s objektmi a celou mapou. Mimoriadne širokú paletu funkcií dopĺňa množstvo efektov a viac úrovňových nastavení. Výslednú mapu možno exportovať aj do programov ako MS Word a MS Excel. Nevýhodou je pomerne vysoké spolplatnenie licencie za program a len 7 dňová funkčná skúšobná verzia.

4 Využitie pojmových máp vo vyučovaní regionálnej geografie na základnej škole

Pri tvorbe pojmových máp pre žiakov základnej školy je nutné zohľadniť ich

vek a mentálne predispozície. V súlade s Piagetovou teóriou kognitívneho vývinu jednotlivca sa žiaci vo veku 11 až 15 rokov nachádzajú v štádiu konkrétnych a neskôr aj formálnych operácií. Žiaci si schopní rozpoznať že niektoré pojmy, čo do významu, majú k sebe veľmi blízko. Navyše začínajú chápať, že predmety možno zaradiť do viacerých kategórií a vzťahov zároveň (zásada viacnásobnosti (multiplicity) tried a vzťahov). V štádiu konkrétnych operácií dokážu využívať mentálne operácie a logiku v uvažovaní a v riešení problémov. Ich myslenie je však obmedzené konkrétnou poznanou skutočnosťou, od ktorej sa odvíja obrazotvornosť. Ešte nedokážu uvažovať v abstrakciách, ani zohľadňovať hypotetické podmienky a nereálne situácie.

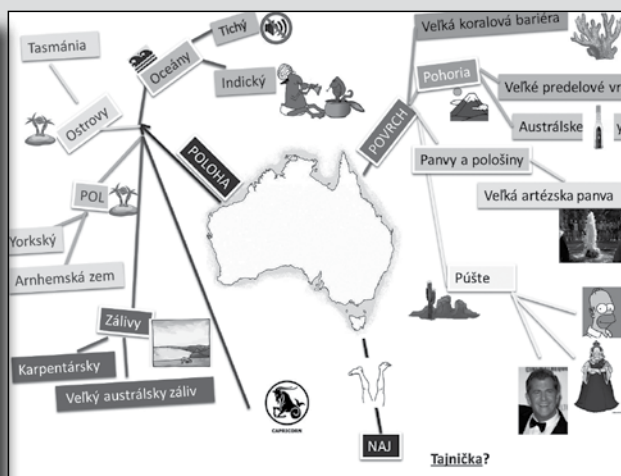
Aplikácia učebných metód pojmovej mapovania bola testovaná v triedach Prima (Téma: Austrália – poloha na Zemi, objavovanie kontinentu a základné poznatky o ňom) a Kvarta (Téma: Rastlinstvo a živočíšstvo Slovenska) osemročného gymnázia. Zatiaľ čo žiakom v nižšom ročníku boli pojmové mapy a pracovné listy prezentované v relatívne uzavretej podobe, žiaci Kvarty dostali možnosť utvárať vlastné pojmové schémy a premýšľať o zaradení a usporiadaní sprístupňovaných pojmov.

4.1 Austrália – poloha na Zemi, objavenie kontinentu a základné poznatky o ňom

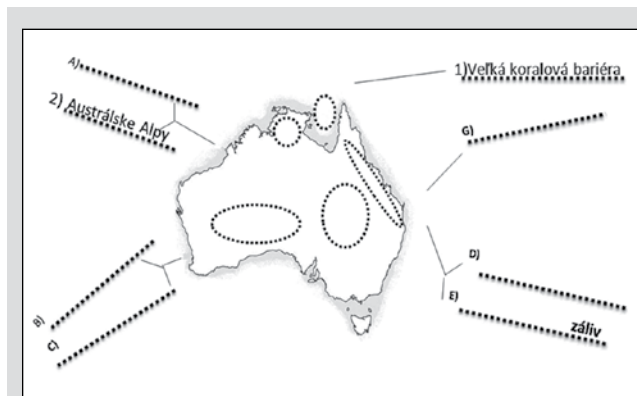
V tejto téme bola ako motivačný prvok predchádzajúci sprístupňovaniu nového učiva, použitá pojmová mapa vo forme tajničky. Žiaci dostali pracovný list v strede ktorého bol umiestnený obrázok s obrysami kontinentu Austrália. Do vyznačených polí-

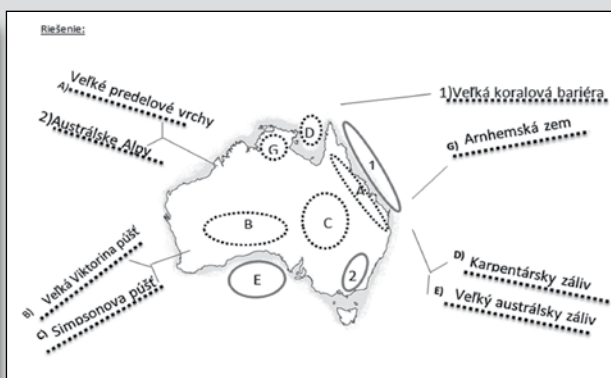
Obrázok 10 Pojmová štruktúra s obrysou mapou Austrálie a tajničkou

Obrázok 11 Pojmová mapa vytvorená v prezentačnom programe MS PowerPoint

Obrázok 12 Neúplná schéma s obrysou mapy Austrálie

Obrázok 13 Správne vyplnená mapová schéma s dokreslenými plochami

čok si postupne vpisovali nové pojmy. V tajničke boli pomocou vyznačených symbolov (napr.) zašifrované názvy Ayersova skala alebo Uluru.

Jednotlivé pojmy sú doplnené charakteristickými (popisnými) obrázkami. Slúžia k lepšiemu zapamätaniu si kľúčových pojmov a zapojeniu aj pravej hemisféry mozgu, ktorá vníma svet pocitovo, v obrazoch, farbách, zvukoch, vôňach a pod. Synergický efekt spojenia potenciálov oboch mozgových hemisfér, zabezpečí viac nervových spojení a lepšie zapamätávanie si hlavných pojmov. Pracovný list s pojmovou mapou slúži žiakom aj ako miesto pre vpisovanie vlastných poznámok k preberanému učivu. Mapovú štruktúru a obrázky v nej možno nechať žiakom v rámci domácej prípravy vyfarbiť, čím si upevnia a zopakujú sprístupnené pojmy a charakter vzájomných väzieb medzi nimi.

Na dôslednejšie objasnenie a priblíženie kľúčových pojmov a dôležitých vedomostí bola žiakom v expozičnej fáze vyučovacej hodiny predstavená pojmová mapa podobného vzhľadu, vytvorená v programe MS PowerPoint. Postupným klikaním boli v nej odkrývané jednotlivé pojmy doplnené obrázkami a ďalšími upresňujúcimi snímkami prezentácie s konkrétnymi ukázkami vysvetľovaných pojmov.

Správnosť a hĺbka porozumenia naučených pojmov bola overená pracovným listom obsahujúcim neúplnú pojmovú mapu. Úlohou žiakov bolo dopísať do pripravenej štruktúry s obrysou mapou Austrálie chýbajúce pojmy a zakresliť (lokalizovať) oblasti ich výskytu. Od žiakov sa zároveň vyžadovalo, aby k napísaným názvom (Austrálske Alpy, Veľká koralová bariéra, záliv) správne priradili chýbajúce pojmy a vpísali príslušné písmeno do ohraničených plôch v podkladovej

mape. (Např. Austrálske Alpy predstavujú pohorie, preto pod písmenom A očakávame, že žiaci do bodkami vymedzeného priestoru uvedú tiež názov jedného horských celkov Austrálie. Rovnako slovo záliv napovedá žiakom, že majú hľadať najznámejšie austrálske zálivy - Karpentársky záliv (vyznačený v obrysovej mape Austrálie) a Veľký austrálsky záliv.)

4.2 Zhodnotenie dosiahnutých výsledkov

Program, priebeh a organizácia dvoch vyučovacích hodín s aplikáciou pojmových máp bola pre žiakov vítanou a podľa ich vlastného vyjadrenia zaujímavou skúsenosťou. Celkovo sa na jej realizácii podieľalo 42 žiakov v dvoch triedach (23 Príma A, 19 Príma B). Žiaci ocenili skutočnosť, že sa zoznámili s novým spôsobom zaznamenávania a štruktúrovania učiva a vytvárania vlastných poznámok. Keďže sa s pojmovými mapami stretli prvý raz, bolo nevyhnutné im hneď v úvode hodiny vysvetliť základné charakteristiky pojmového mapovania a hlavné dôvody zaradenia tejto učebnej metódy do programu vyučovacej hodiny. V priebehu hodiny sa tiež ukázalo, že je veľmi dôležité dôrazne upozorňovať žiakov na abstraktný charakter niektorých pomocných obrázkov (Homer Simpson, Mel Gibson) a minimalizovať tým pravdepodobnosť vzniku nežiaducich žiackych miskoncepcií (Melova, či Homerova púšť).

Maximálny bodový zisk za správne vyplnený pracovný list s nekompletnou pojmovou mapou bol stanovený na 4 body (za každý bezchybne doplnený pojem 0,5 bodu). Celkové hodnotenie zahŕňalo aj korektné usporiadanie pojmov do vymedzenej štruktúry pojmovej mapy (prislúchajúce dvojice) a jednoduchú štatistickú analýzu náročnosti jednotlivých kľúčových pojmov.

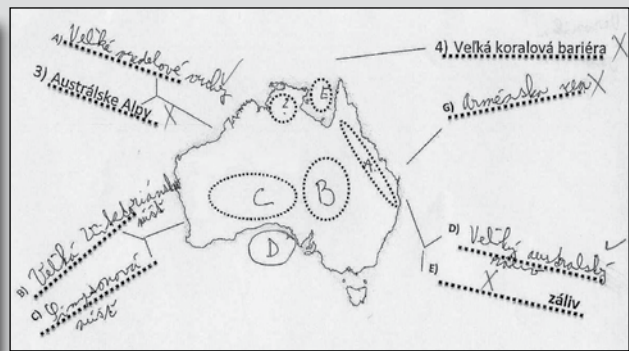
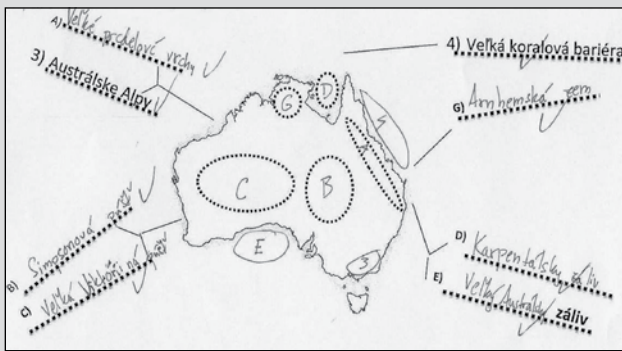
V hodnotení správneho začlenenia pojmov do štruktúry mapy, získali obe triedy viac ako 87 %. Zo 42 žiakov bolo korektné vytvorených 37 máp a iba 4 boli vyhodnotené ako nevhodné riešenia. 82 % žiakov dosiahlo celkové hrubé skóre 5 a viac bodov. Môžeme preto konštatovať, že žiaci učivo výborne zvládli. Dokázali presne určiť

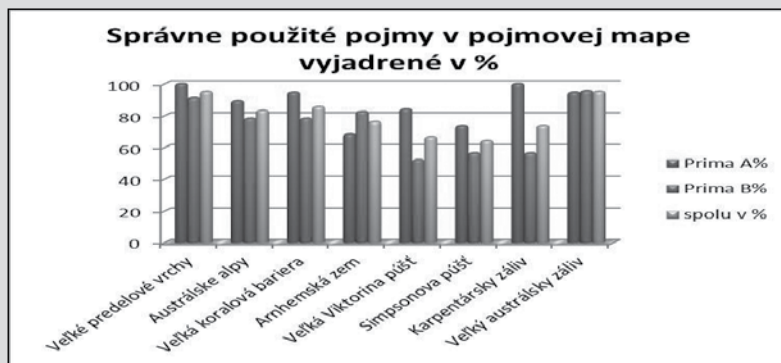
Graf 1 Percentuálne vyjadrenie podľa počtu získaných bodov v pojmovej mape

Počet získaných bodov	8b	7b	6b	5b	4b	3b	2b
Spoľu žiakov (42)	9	16	9	1	3	1	2
Žiaci v %	21,43	38,10	21,43	2,38	7,14	2,38	4,76

Tabuľka 1 Počet žiakov podľa pridelených bodov

Obrázok 14 a 15 Príklady vyplnených pojmových máp vytvorených žiakmi

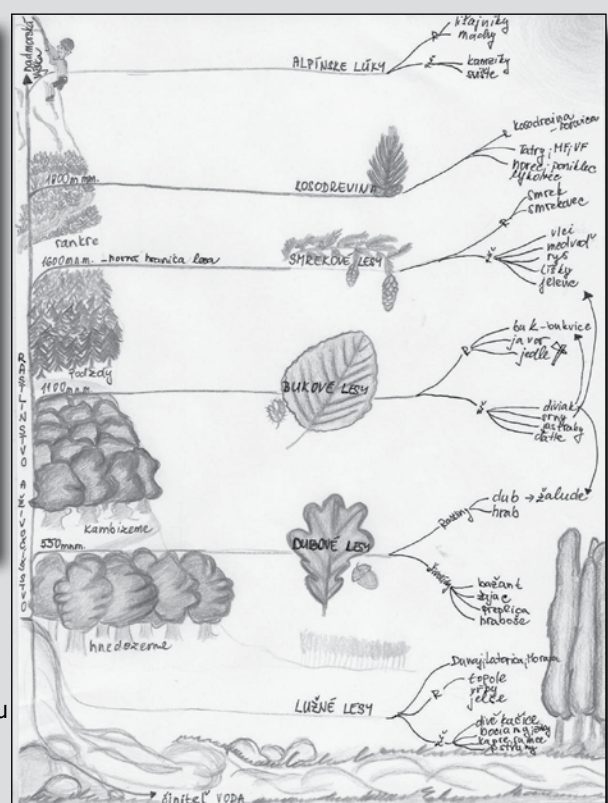
Graf 2 Správne použité pojmy v pojmovej mape vyjadrené v %

klúčové pojmy a bezchybne ich začleniť do štruktúry mapy. Ani o zvyšných 4 vytvorených mapách nemožno jednoznačne tvrdiť, že ich obsah tvoria výlučne zle vyplnené časti. Narušajú ju skôr menšie nepresnosti (zámena výrazov panva a púšť, dvakrát použitý názov pohoria a pod.), ktoré môžu vyplývať aj zo skutočnosti, že žiakom takýto spôsob zaznamenávania informácií vyhovuje menej ako bežné, lineárne učiva.

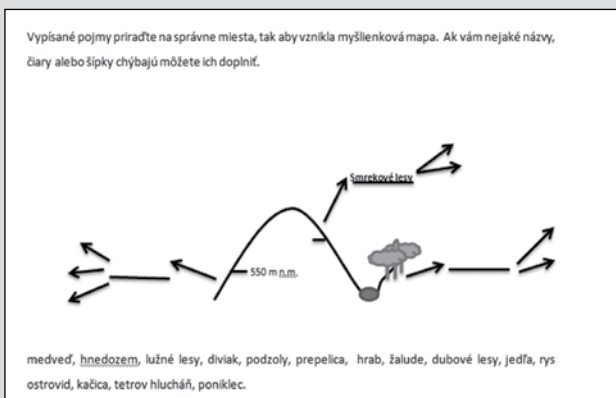
Medzi správne použitými pojmami dominovali s takmer 95 % úspešnosťou názvy Veľké predelové vrchy (95 %), Veľký austrálsky záliv (95 %) a Veľká koralová bariéra (86 %). Ako najproblematickejšie

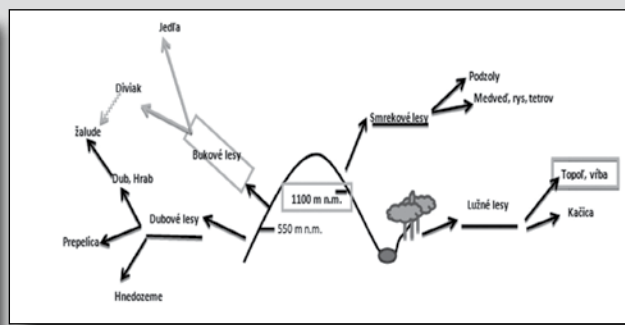
Obrázok 16 Výsledná pojmová mapa vytvorená v programe MS PowerPoint

Obrázok 17 Vyplnený pracovný list s pojmovou mapou k téme rastlinstvo a živočíšstvo

Obrázok 18 Zadanie úlohy v pracovnom liste s nedokončenou pojmovou štruktúrou

Obrázok 19 Jedno z možných (akceptovaných) riešení pracovného listu

sa naopak ukázali Veľká Viktóriina púšť a Simpsonová púšť. Dosiahli medzi hodnotenými žiakmi len 65%-nú úspešnosť. Problémom bolo zamieňanie si týchto dvoch púští na obrysovej mape Austrálie, pričom ďalším z faktorov menšej úspešnosti vetvy púšte, mohlo byť ich zaradenie na záver vyučovacej hodiny, všeobecná únava a znížená, viac rozptýlená pozornosť žiakov.

4.3 Rastlinstvo a živočíšstvo Slovenska

Ako úvodná učebná aktivita bola použitá prezentácia vytvorená v programe MS PowerPoint. Po jej spustení učiteľ aktivizuje žiakov jednoduchými otázkami o rastlinstve a živočíšstve, ktoré ich obklopuje a denne s nim prichádzajú do kontaktu (stromy, ktoré na ceste do školy míňajú, rozdiely medzi dubom, bukom a smrekom a pod.). Postupne tvorí základnú štruktúru pojmovej mapy s vegetačnými stupňami na Slovensku (obr. 16).

Po úvodnom rozdelení územia Slovenska do základných vegetačných stupňov,

pokračujeme v sprístupňovaní nového učiva a zameriame sa na typických predstaviteľov jednotlivých pásiem. Táto aktivita vyžaduje dostatočný počet obrázkov zvierat alebo rastlín, ktoré budú žiaci správne zoraďovať do príslušného vegetačného stupňa a argumentmi zdôvodňovať svoje rozhodnutie. Žiakov rozdelíme do 6 skupín, pričom každý si vyžrebuje jeden obrázok. Spoločne skontrolované správne odpovede (zaradenie rastliny alebo živočicha do konkrétnej skupiny) si následne žiaci vpisujú do pracovného listu (obr. 17).

4.4 Zhodnotenie dosiahnutých výsledkov

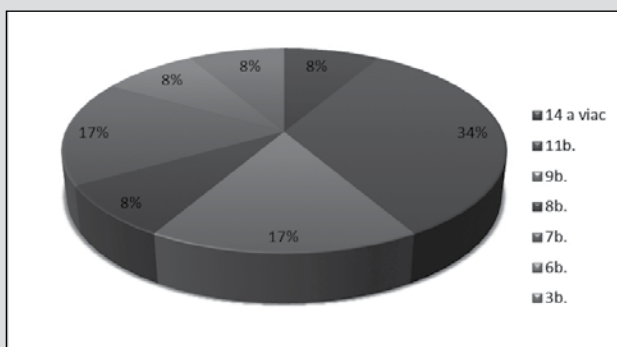
Na overenie dosiahnutej úrovne žiackych vedomostí a hĺbky pochopenia vzťahov a väzieb medzi kľúčovými pojmi sme použili nedokončenú štruktúru pojmovej mapy. Úlohou žiakov bolo priradiť ponúkanú pojmy na správne miesta v pripravenej schéme tak, aby výsledok presne odzrkadľoval rozmiestnenie a charakteristiky jednotlivých vegetačných stupňov na

Slovensku. V prípade, že v mape nejaké názvy, čiary alebo šípky žiakom chýbajú môžu ich doplniť a pojmovú mapu rozšíriť o nové vetvy (obr. 18, 19).

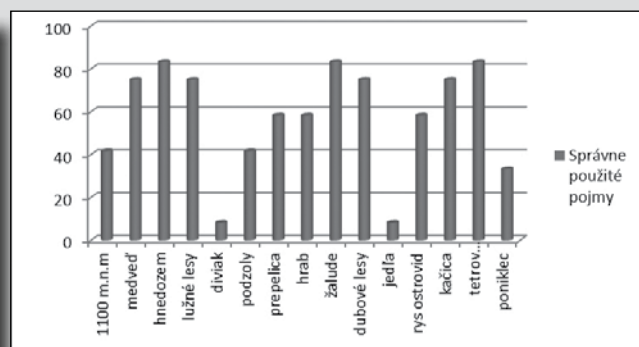
Vyučovacej hodiny sa zúčastnilo 24 žiakov triedy Kvarta vo veku 13 až 14 rokov. Keďže sa s pojmovými mapami žiaci v minulosti nestretli, úvodná učebná aktivita oboznámila žiakov s procesom tvorby pojmových máp.

Hodnotenie usporiadania zadaných pojmov do naznačenej štruktúry pojmovej mapy prebiehalo na dvoch úrovniach. V prvej fáze hodnotenia bola overovaná správnosť vytvorenia základnej štruktúry pojmovej mapy, pozostávajúcej zo 14 predpísaných pojmov. Žiaci tak mohli získať celkovo 14 bodov (1 pojem - 1 bod). V prípade, že žiak navyše správne dopísal do schémy ďalšie pojmy alebo vytvoril nové väzby, získal body aj za ne.

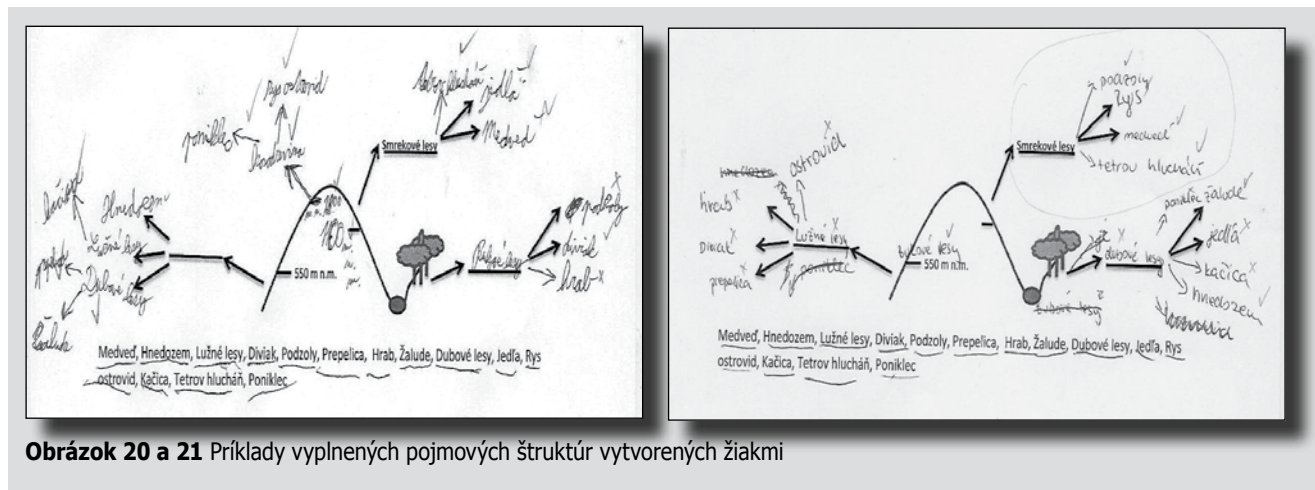
V celkovom hodnotení sa podarilo 67 % žiakov správne vytvoriť predpísanú mapovú štruktúru. Mnohí však mali problém

Graf 3 Percentuálne vyjadrenie celkového počtu získaných bodov v pojmovej mape

Graf 4 Správne použité pojmy v pojmovej mape vyjadrené v %

s presným určením dolnej hranice smrekových lesov (1 100 m n. m.) a neuvádzali žiaden konkrétny údaj. Úplnú a kompletne správnu pojmovú štruktúru s vhodne umiestnenými chýbajúcimi pojmami (napr. bukové lesy, pásmo kosodreviny, alpských lúk), sa podarilo vytvoriť iba 8 % žiakov. Zvyšných 25% žiakov robilo chyby najmä v nesprávnom určení dubových a lužných lesov. Aj napriek skutočnosti, že na obrázku pojmovej schémy je naznačený vodný tok a teda priama väzba na lužné lesy, pozície týchto dvoch lesných spoločenstiev si žiaci zamieňali.

Všetky pridelené pojmy použilo v pojmovej mape 75 % žiakov, pričom najviac (34 %) ich získalo 11 z maximálneho počtu 14 bodov (78 % úspešnosť).

Čo sa týka zadaných pojmov, najväčšiu percentuálnu úspešnosť (od 83 do 66 %) mali hnedozem, žalude, tetrov hlucháň, medveď, lužné lesy, kačica a poniklec. Naopak najmenšiu úspešnosť (8 %) zaznamenali pojmy diviak a jedľa. Vyplývala zo skutočnosti, že stupeň bukových lesov nebol medzi vypísanými pojmami a iba 2 žiaci ho dokázali do predloženej mapovej schémy správne doplniť. Ostatní žiaci zaraďovali diviaka do dubových lesov, kde naznačovali súvislosť so žaludmi. Nižšiu úspešnosť dosiahol aj slovenský endemit - poniklec, ktorého iba 33 % žiakov umiestnilo do vyšších nadmorských výšok, prípadne k nemu aj dopísali podporujúce pojmy ako napr. kosodrevina, či pásmo alpských lúk.

Celkovo možno konštatovať, že žiaci náročné učivo s veľkým počtom nových pojmov a prepojení medzi nimi, zvládli na priemernej úrovni. Iba 5 výrazov dosiahlo viac ako 60 %-nú úspešnosť, pričom žiaden pojem neprekročil hranicu úspešnosti 83%.

Téma Rastlinstvo a živočíšstvo Slovenska sa napriek svojej prehľadnej a jasnej

štruktúre, ukázala pre žiakov ako náročná a pojmovo rozsiahla. Predpoklad, že mnohé termíny a zákonitosti už budú žiaci poznať z učiva Biológie sa nepotvrdil.

Záver

Štrukturalizácia učiva prostredníctvom pojmových máp predstavuje jeden zo spôsobov zachytenia dôležitých myšlienok, kľúčových pojmov, údajov a vzťahov medzi nimi, v prehľadnej, logicky usporiadanej a zrozumiteľnej schéme. Aplikácia učebných metód využívajúcich pojmové mapovanie priamo v školskej praxi nám potvrdila, že žiakom aj bez predchádzajúcich skúseností, nerobí proces tvorby pojmových štruktúr žiadne výrazné problémy. Žiaci úspešne zvládli povinné názvoslovie sprístupnené v podobe rôznorodých pojmových máp a preukázali schopnosť tvoriť vlastné, ale aj vhodne doplniť nedokončené či neúplné štruktúry. Efektívne vytváranie pojmových máp a prepojení však vo veľkej miere závisí od skúseností žiakov s takýmto zaznamenávaním informácií. Aj preto možno predpokladať, že pravidelnejšie využívanie učebných metód postavených na pojmovom mapovaní, výrazne zvýši schopnosť žiakov systematizovať učivo do logických schém a jednoduchých štruktúr, čím napomôže lepšiemu pochopeniu študovaných zákonitostí.

Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0266-11'

Literatúra

MIND MAPPING BLOG. *Software for mind-mapping and information organization* [online]. [Cit. 2013-06-02] Dostupné na: <http://www.mind-mapping.org/blog/mapping-history/roots-of-visual-mapping/>

FISHER, R. *Učíme deti myslieť a učiť sa: praktický průvodce strategiemi vyučování* [z angličtiny preložil Karel Balcar], Portál, Praha 1997. str. 71 - 93.

NOVAK, J.D., CAAS, A J. *The Theory Underlying Concept Maps and How to Construe Them*. Technical Report IHMC CmapTools, Florida Institute for Human and Machine Cognition, [online]. [Cit. 2013-13-02] Dostupné na: <http://cmap.ihmc.us/Publications/ResearchPapers/TheoryUnderlying-ConceptMaps.pdf>

VESELSKÝ, M. *Vedomosti a ich modelovanie*. In: *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, roč. 22, 1987, str. 217 - 229.

STEWART, J. *Techniques for assessing information in cognitive structure*. *Science Education*, 64, 1980, s. 223-235. [online]. [Cit. 2013-13-02] Dostupné na: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/sci.3730640212/pdf>

BUZANT, T. *Mentální mapování*. Portál s. r. o., Praha 2007.

BUZAN, T., BARRY, B. *Myšlenkové mapy*. Bibzbooks, Vydavateľstvo Cpress Praha 2011.

ČÁP, J., MAREŠ, J. *Psychologie pro učitele*. Portál, Praha 2001. str. 441 - 505.

MAREŠ, J. *Styly učení žáků a studentů*. Portál s.r.o., Praha 1998.

PROKŠA, M., HELD, L. *Metodologie pedagogického výskumu a jeho aplikácia v didaktikách prírodných vied*. UK, Bratislava 2008.

NOVAK, J. D. *Concept Mapping - A Useful Tool for Science Education*. *Journal of Research in Science Teaching*, 1990, str. 937 - 949, [online]. [Cit. 2013-13-03] Dostupné na: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/tea.3660271003/abstract>

PIAGET, J., INHELDER, B. *Psychológia dieťaťa*. SOFA, Bratislava 1993. 144 str.

Prístup k štúdiu potravinovej bezpečnosti v regióne

Anna Mydlová

Potraviny ako každodenná súčasť nášho života si zaslúži veľkú pozornosť aj zo strany vedcov. K štúdiu potravín možno pristupovať z mnohých aspektov, nevynímajúc aspekt priestorový. V súvislosti s uspokojovaním potrieb obyvateľstva a ich prístupe k potravinám v jednotlivých regiónoch možno analyzovať potravinovú bezpečnosť. Tá je v súčasnosti mimoriadne aktuálnou témou v celosvetovom aj regionálnom dianí. Dôležité je upozorniť, že otázka potravinovej bezpečnosti sa dotýka rovnako menej rozvinutých ako aj vysoko rozvinutých regiónov sveta. Je mylné sa teda domnievať, že potravinová bezpečnosť sa týka len nedostatku potravín a hladu. Štúdium potravinovej bezpečnosti v regióne musí byť založené na komplexnom prístupe, pričom sa analyzuje široké spektrum prírodných a socioekonomických ukazovateľov. Výskum a meranie potravinovej bezpečnosti vychádza z jej definície, ktorá sa v čase menila.

Koncept potravinovej bezpečnosti

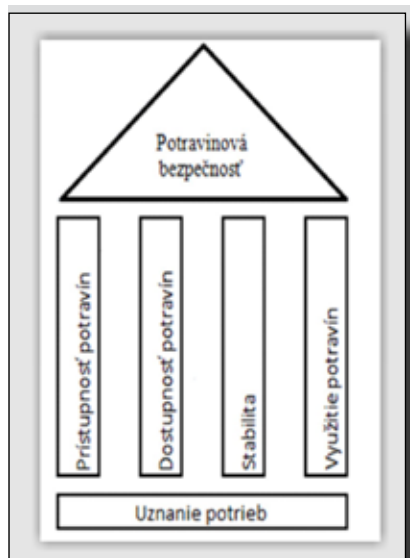
Vymedziť skutočný charakter a rozsah pojmu potravinovej bezpečnosti je veľmi náročné. RIELY a kol. (1999) uvádzajú, že potravinová bezpečnosť je determinovaná interakciou mnohých politických, sociálnych a ekonomických úvah, ktoré obsahujú okrem iných geofyzikálne, socioekonomické a biologické faktory. Medzi prvými definovala tento pojem Svetová banka v roku 1986. Význam pojmu potravinová bezpečnosť ani dnes nie je úplne jednoznačný a je zúčastnenými stranami rôzne chápaný. Veľký vplyv na tvorbu konceptov majú vedci, politickí analytici, národné inštitúcie, národní tvorcovia politik i charitatívne organizácie, ktorých význam nemožno podceňovať.

Najpožívanejšia a najcitovanejšia zo všetkých definícií je tá, ktorú Medzinárodná organizácia pre výživu a poľnohospodárstvo (FAO) prijala na Svetovom potravinovom summite v roku 1996 na základe diplomatickej dohody: „Potravinová bezpečnosť je stav, keď všetci ľudia, v každom čase, majú fyzický, sociálny a ekonomický prístup k dostatočným, bezpečným a výživným potravinám, ktoré vyhovujú ich stravovacím potrebám a preferencii potravín pre aktívny a zdravý život.“

Používajú ju najvýznamnejšie svetové organizácie a zainteresované subjekty ako Svetový potravinový program (WFP), Svetová banka, inštitúcie Európske únie, Medzinárodný fond pre poľnohospodárstvo a rozvoj (IFAD) a i..

Pre jasnejšie pochopenie konceptu potravinovej bezpečnosti FAO vytvorilo

jednoduchý model štyroch pilierov, na ktorých potravinová bezpečnosť stojí. Tento rámec delí koncept na čiastkové komponenty a súčasne pomáha predstaviť potravinovú bezpečnosť v jej komplexnosti. Interpretácia tohto modelu delí definíciu alebo predstavu o potravinovej bezpečnosti do súboru odlišných ale súčasne vzájomne previazaných zložiek: dostupnosť, prístupnosť, využiteľnosť potravín a stabilita (označovaná aj ako zraniteľnosť). Tento model bol akceptovaný všetkými inštitúciami.

Obr. 1 Model štyroch pilierov potravinovej bezpečnosti podľa FAO. Zdroj: GIBSON 2012

GIBSON (2012) predstavuje jednotlivé komponenty štvorpilierového modelu potravinovej bezpečnosti v súlade s myšlienkami FAO. **Prístupnosť potravín** – táto dimenzia sa zaoberá prístupnosťou potravín

v dostatočnom množstve a zodpovedajúcej kvalite. Potraviny sú dodávané od domácich producentov alebo importované zo zahraničia, vrátane akejkoľvek potravinovej pomoci. Táto dimenzia zahŕňa aj rozmanitosť potravín a fyzický prístup k potravinám na farmách alebo lokálnych trhoch rovnako aj adekvátnu dopravnú a technickú infraštruktúru od spracovateľských technológií až po skladovanie. Všetky potravinové zdroje majú stabilnú základňu a sú v rozumnej vzdialenosti od spotrebiteľov. **Dostupnosť potravín** – tento komponent predstavuje skupinu takých podmienok, ktoré sú potrebné pre možnosť získať a zachovať si prístup k vhodným potravinám pre adekvátne stravovanie s dostatočnou nutričnou úrovňou. Tieto podmienky sú priame v podobe adekvátneho finančného príjmu, bartru alebo výmeny tovaru, alebo nepriame v podobe sociálneho systému a sociálneho zabezpečenia, rodinných vzťahov na komunitnej alebo národnej úrovni, prístupe k verejným zdrojom či potravinovej pomoci. Dostupnosť potravín jednoducho znamená schopnosť jednotlivcov alebo domácností si kúpiť alebo vyprodukovať dostatočné množstvo potravín zodpovedajúce ich potrebám. Súčasnne vyžaduje adekvátnu integráciu a fungovanie lokálnych a medzinárodných trhov tak, aby dokázali obyvateľov regiónu zásobovať potravinami efektívne. **Využiteľnosť /využitie/ potravín** je interpretovaná ako maximálne a efektívne využitie potenciálu, ktorý potraviny majú a príležitosť uplatniť ľudskú schopnosť absorbovať všetky živiny obsiahnuté v strave, ktorú konzumujú. Výskumy dokazujú, že práve strava významne vplýva na zdravie človeka a naopak, zdravý človek vie stravu lepšie zužitkovať. S využiteľnosťou úzko súvisia kvalita

Úroveň	Veľkostná kategória	Podmienky/ kontext	Informačné domény
Makro	Svet	demografické ekonomické environmentálne	poľnohospodárska produkcia, zdroje, zásoby potravín, dostupnosť potravín, stabilita prístupu k potravinám, infraštruktúra, školstvo, ekonomika, zdravotníctvo, sociálny systém, bezpečnosť, agropotravinová politika
	Krajina/ štát		poľnohospodárska a potravinárska výroba, zdroje, zásoby potravín, maloobchodná sieť, ceny potravín, infraštruktúra, antropometrické ukazovatele
Mezo	Región/ kraj/ okres	politické	vlastnosti domácnosti, spotreba potravín, príjem, podiel výdavkov na potraviny, zdravotný stav, nutričný stav, spôsob stravovania, antropometrické ukazovatele, hygieny
	Mesto Vidiecka obec	sociálne	
Mikro	Domácnosť	kultúrne	
	Jednotlivec	riziká a ohrozenia	

Tabuľka 1 Hierarchizácia a podmienky výskumu potravinovej bezpečnosti. Zdroj: upravené podľa WEINGÄRTNER, GERSTER-BENTAYA 2005, GIBSON 2012

a bezpečnosť potravín, výrobné technológie a spôsoby skladovania potravín. Dôraz sa rovnako kladie na nepotravinové vstupy pretože pre optimálne využitie potravín je potrebná dobrá zdravotná starostlivosť, dostatok pitnej vody a hygieny. Na vrchole všetkého je význam vedomostí o nutričných a fyziologických potrebách a to nie len na individuálnej úrovni ale aj na strane dodávateľov a poskytovateľov. Potravinová utilita sa odráža na výživovom stave jednotlivcov a skupín obyvateľov. Je determinovaná kvalitou a kvantitou prijímanej stravy. **Stabilita resp. zraniteľnosť** – potravinovú bezpečnosť možno behom času (za určité obdobie) nie len získať ale aj stratiť, v prípade, že jedna alebo všetky dimenzie stratia svoju stabilitu a stanú sa zraniteľnými. Stabilita je spojená s rizikami, ktoré majú negatívny dopad na prístupnosť, dostupnosť alebo využiteľnosť potravín. Za nebezpečenstvo, ktoré narúša potravinovú bezpečnosť možno považovať napríklad náhle zmeny spojené s vývojom na ekonomických trhoch, vojnové konflikty alebo klimatické zmeny v podobe sucha či záplav. Zraniteľnosť okrem toho znamená tiež neschopnosť zvládnuť a vyrovnáť sa s hroziacimi rizikami vlastnými dostupnými mechanizmami a prostriedkami.

Všetky ostatné definície od iných autorov vo väčšej či menšej miere vychádzajú z uvedeného modelu. Potvrďuje to aj definícia podľa dvojice amerických geografov BASSETA a WINTER-NELSONA (2010), kedy potravinová bezpečnosť znamená „spoločný prístup k dostatočnému množstvu a druhom potravín s cieľom zabezpečiť zdravý a aktívny život. Štyri základné prvky bezpečnosti potravín sú dostupnosť potravín, prístup k jedlu v dostatočnom množstve a kvalite, stabilný prísun jedla a prísun kultúrne akceptovateľného jedla.“

Na záver myšlienka RIELA a kol. (1999), ktorí si myslia, že potravinová bezpečnosť je komplexný problém so špecifickými dimenziami, ktoré môžu variovať v závislosti od diferentného kontextu.

Meranie potravinovej bezpečnosti

Rovnako ako definovanie pojmu potravinová bezpečnosť, ani jej meranie nie je jednoduché. Meranie potravinovej bezpečnosti je zložitá a komplexná úloha, pričom existujú rôzne prístupy k meraniu. Potreba kvantifikovať rozsah problému je evidentná, a to z rôznych sociálnych, ekonomických, politických i zdravotných dôvodov. Faktom však zostáva, že žiadne jednotné meranie potravinovej bezpečnosti neexistuje.

Najefektívnejšie meranie potravinovej bezpečnosti vychádza z modelu štyroch pilierov. Viacerí autori sa stotožňujú aj v tom, že potravinovú bezpečnosť je možné vyhodnocovať na úrovni globálnej, národnej, regionálnej, lokálnej, komunitnej, domácnosti a individuálnej úrovni (GIBSON, 2012, WEINGÄRTNER, 2005, GERSTER-BENTAYA, 2005).

WEINGÄRTNER (2005) zdôrazňuje holistický prístup k pochopeniu a meraniu potravinovej bezpečnosti. Charakterizuje tri hierarchické úrovne – makro-, mezo- a mikro-úroveň. Makro- a mezo-úroveň možno označiť za priestorové, mikroúroveň je viazaná na domácnosti a jednotlivcov, ktoré rovnako existujú v určitom priestore (tab. 1).

Pre všetky tri úrovne sú relevantné kľúčové elementy potravinovej bezpečnosti – dostupnosť, prístupnosť, využiteľnosť a stabilita. Celkové politické, ekonomické a ekologické podmienky sú dôležitejšie na

vyšších úrovniach. Relevantnosť potravinovej bezpečnosti na všetkých sociálno-administratívnych úrovniach a vzájomná interakcia medzi nimi zdôrazňuje multidisciplinárny prístup potravinovej bezpečnosti. Dostupnosť, prístupnosť, využiteľnosť a celková stabilita týchto troch prvkov sa líšia v povahe, príčinách, účinkoch na makro-, mezo- a mikro-úroveň. Napríklad, potraviny môžu byť dostupné na národnej úrovni, ale v niektorom znevýhodnenom regióne alebo sociálnej skupine potraviny absentujú, resp. sú nedostupné. V rámci tohto konceptu môžeme analyzovať priestorové aspekty a diferenciaciu potravinovej bezpečnosti.

Na makroúrovni GERSTER-BENTAYA (2005) odporúča sektorovú analýzu, ktorá detailnejšie skúma konkrétne odvetvia, pretože potravinová bezpečnosť je intenzívnejšie prepojená s určitými sektormi. V každom odvetví sú relevantné špecifické ukazovatele, požadované informácie sú absolútne čísla, objemy, miery, ceny ale aj politické stratégie. Na mezoúrovni a mikroúrovni odporúča využiť niekoľko výskumných techník, ktoré objasnia stav potravinovej bezpečnosti v regióne. Vyberáme niekoľko z nich:

- *analýza potravinového systému a potravinových sietí v regióne* – identifikácia aktérov a vzťahov v potravinovom reťazci na území regiónu
- *mapa využitia zeme (mapa zdrojov)* – slúži na identifikáciu zdrojov a pozorovaní zmien vo využívaní týchto zdrojov v danej oblasti,
- *pološtruktúrovaný rozhovor,*
- *zúčastnené pozorovanie,*
- *výskum (individuálnej) spotreby potravín (napr. dotazník)*
- *antropometrické merania.*

GIBSONOVOU (2012) odpoveďou na to, ako merať potravinovú bezpečnosť, je využiť aproximovaný integrovaný výskum premenných úzko súvisiacich s konceptom. Na základe neho možno vytvoriť obraz o potravinovej bezpečnosti v regióne alebo skúmanej skupine obyvateľov. Odporúča prevádzať meranie potravinovej bezpečnosti založené na troch prvkoch:

- merania, ktoré sa viažu na dimenzie dostupnosť, prístupnosť, využiteľnosť a stabilita,
- merania, ktoré sú spojené s vplyvmi chudoby, nízkeho príjmu, sociálnymi problémami, pitnou vodou, hygienou, zdravím a i.,

- merania, ktoré zisťujú dopady potravinovej neistoty a sú ex-post.

Vystríha, že ak sa merania obmedzia len na jeden alebo dva indikátory, limituje sa rozsah potravinovej bezpečnosti len na tieto prvky, pričom zanedbáme širokú škálu ďalších faktorov, ktoré vytvárajú komplexný obraz o potravinovej bezpečnosti. Účinné a vedecké meranie pozostáva zo sady indikátorov.

Indikátory potravinovej bezpečnosti

Potravinovú bezpečnosť možno vyhodnocovať prostredníctvom merania indikátorov potravinovej bezpečnosti. Nakoľko charakter potravinovej bezpečnosti je multispektrálny a zasahuje súčasne viaceré aspekty života, z toho vyplýva aj existencia rôznorodých ukazovateľov potravinovej bezpečnosti. WEINGÄRTNER (2005) uvádza, že v súčasnosti existuje okolo 450 ukazovateľov, ktoré sú meradlom jednej alebo viacerých dimenzií potravinovej bezpečnosti.

Pri rozhodovaní o tom, ktoré ukazovatele potravinovej bezpečnosti by mali byť použité, je potrebné brať do úvahy ich významnosť resp. dôležitosť, dôveryhodnosť, spoľahlivosť, nákladnosť, (regionálnu) porovnateľnosť, časovú senzibilitu, použiteľnosť informácií a zastupiteľnosť alternatívnym indikátorom. Niektoré indikátory sú aplikovateľné v akomkoľvek regionálnom a programovom kontexte a ich definície a využitie je možné generalizovať. Iné je možné definovať a použiť len na úrovni regiónu alebo konkrétneho projektu. Preto výber indikátorov ovplyvňuje účel, za akým sa stav potravinovej bezpečnosti sleduje. Inak bude vyzerať skupina indikátorov, ktorá bude slúžiť k vyhodnoteniu podmienok na implementáciu programu čo najefektívnejšej potravinovej pomoci v rozvojovej oblasti. Iné indikátory sa použijú pre vyhodnotenie stavu potravinovej bezpečnosti v rozvinutom regióne, s cieľom urobiť opatrenia na zlepšenie ekonomických a politických podmienok potravinovej bezpečnosti. Rozmanitosť špecifických podmienok jednotlivých regiónov a programov si vyžaduje celý rad rôznych ukazovateľov. V prípade niektorých indikátorov došlo k medzinárodnému konsenzu, napr. WHO vydala odporúčané metódy antropometrických meraní. V rade ďalších indikátorov žiadne normy neexistujú a indikátory sa prispôbujú regionálnym kultúrnym, sociálnym, hospodárskym, politickým a programovým

podmienkam. Napriek diferenciácii podmienok, je potrebné indikátory zosúladiť a kategorizovať tak, aby boli využiteľné aj pre vedecké a inštitucionálne účely. V roku 2011 sa o to pokúsilo FAO a vytvorilo iniciálny súbor indikátorov na sledovanie potravinovej bezpečnosti z rôznych aspektov. Výber ukazovateľov bol zostavený na základe odborných posudkov a dostupnosti údajov s dostatočným regionálnym pokrytím, aby bolo možné jednotlivé regióny a vývoj v čase porovnávať. Štatistické údaje jednotlivých ukazovateľov sú zberané a publikované samotným FAO alebo inými medzinárodnými organizáciami. Proces zberu údajov je komplikovaný a preto mnohé údaje absentujú. Indikátory sú rozdelené do štyroch skupín podľa štyroch pilierov potravinovej bezpečnosti (pozri www.fao.org).

Jeden z najnovších projektov merania potravinovej bezpečnosti vo svete vedie analytické oddelenie týždenníka *The Economist*. Od roku 2012 zostavuje rebríček „Globálny index potravinovej bezpečnosti“ (*Global Food Security Index – GFSI*). Tento index vyhodnocuje potravinovú bezpečnosť na základe troch hlavných skupín indikátorov:

Kvalita a bezpečnosť potravín (rozmanitosť potravín, nutričné štandardy, dostupnosť mikroživín, kvalita proteínov, bezpečnosť potravín), **cenová dostupnosť** (podiel potravín na výdavkoch domácností, podiel populácie pod svetovou mierou chudoby, HDP na obyvateľa, prítomnosť potravinových programov pre chudobných, prístup farmárov k financovaniu), **prístupnosť** (dostatočnosť zásobovania, verejné výdavky na poľnohospodársky výskum a vývoj, poľnohospodárska infraštruktúra, politická stabilita, miera korupcie a i.)

Podľa tohto merania patrí Slovensko v otázke potravinovej bezpečnosti k najhoršie hodnoteným krajinám v Európe. V globálnom porovnaní sa Slovensko umiestnilo na 37. mieste z celkovo 107 hodnotených krajín sveta (CZWITKO-VICS 2013).

Výber indikátorov potravinovej bezpečnosti (pre ktorúkoľvek úroveň) je v širokej miere závislý od dostupnosti štatistických údajov. V slovenských podmienkach možno uvažovať napríklad o tejto vybratej skupine indikátorov na národnej, regionálnej, komunitnej úrovni, prípadne na úrovni domácností:

- domáca poľnohospodárska výroba,

- agrárna a potravinová politika,
- miera nezamestnanosti,
- vývoj reálnych príjmov,
- spotrebiteľské ceny potravín,
- priestorová dostupnosť potravín – sieť maloobchodov,
- spotreba potravín,
- domáci potravinársky priemysel,
- infraštruktúra,
- miera chudoby,
- HDP na obyvateľa
- kúpyschopnosť obyvateľstva,
- samozásobovanie,
- zdravotný stav obyvateľstva
- bezpečnosť potravín,

Zdrojmi dát sú vo väčšine indikátorov národné štatistiky alebo špecializované databázy. U vybratých indikátorov je potrebný kvalitatívny, najčastejšie dotazníkový, prieskum a terénny výskum samotného výskumníka.

Metódy merania spotreby potravín ako jedného z aspektov potravinovej bezpečnosti

Spotreba potravín je jedným z najdôležitejších ukazovateľov potravinovej bezpečnosti a hodnotenia ekonomickej i priestorovej dostupnosti potravín pre spotrebiteľov. Spotrebu potravín ovplyvňujú viaceré ekonomické, demografické, sociálne, biologické a kultúrne činitele. ATKINS a BOWLER (2001) delia faktory ovplyvňujúce spotrebu a výber potravín do troch skupín.

Spotreba vybratých komodít sa do značnej miery vyvíja vo vzťahu k určitým ekonomickým ukazovateľom – spotrebiteľské ceny, vývoj reálnych príjmov, vývoj HDP, zamestnanosť, kúpyschopnosť a i. Preto sa pri meraní potravinovej bezpečnosti sleduje výška výdavkov na potraviny a pomer výdavkov na potraviny voči inému spotrebnému tovaru. Spotreba potravín a výška výdavkov na potraviny sa v priestore, čase a sociálnej stratifikácii zákonite líši. Rozdiely v spotrebe potravín existujú v jednotlivých domácnostiach. Nerovnomerné rozloženie spotreby potravín vzniká v jednotlivých častiach

Geo-environmentálne	Socio-ekonomické	Psychologické
<ul style="list-style-type: none"> • agro-ekosystém • čas dňa, sezóna • regionalita kultúry, stravovania • časovo – priestorové rozšírenie stravovacích zvyklostí • hierarchické rozšírenie stravovacích zvyklostí 	<ul style="list-style-type: none"> • náboženstvo, alimentárne tabu, spoločenské zvyky • etnicita • príjem, sociálna trieda • vedomosti o výžive • postoj k zdravotným rizikám v súvislosti s potravinami • reklama, masovokomunikačné prostriedky, cestovanie • systém maloobchodu • morálne hodnoty 	<ul style="list-style-type: none"> • dedičnosť • alergie • terapeutické diéty • chuť, akceptovateľnosť • pohlavie, vztast • vek

Tabuľka 2 Faktory ovplyvňujúce výber potravín a ich spotrebu. Zdroj: ATKINS a BOWLER 2001

globalizujúceho sa sveta. Rozdiely v spotrebe potravín možno pozorovať i medzi životom v meste a na vidieku. Mestá sa vo veľkej miere stali centrami spotreby a nielen výroby ako to bolo v minulosti. Mestá sú centrami obchodu, kumulujú sa tu prevádzky ponúkajúce potraviny ako veľkoplošné predajne s potravinami, reštaurácie, kaviarne, bary, rýchle občerstvenia, trhoviská s poľnohospodárskymi produktmi a pod. Na vidieku sú to skoro výhradne len tovary súvisiace s každodenným prežitím, teda jedlo a tekutiny. Na jednej strane sú mestá miestami nadspotreby, na druhej strane sa v mestskom priestore kumuluje chudoba a sociálne vrstvy, pre ktoré sú potraviny ekonomicky nedostupné. Fenoménom je, že na začiatku 21. storočia sa v mestách rozvinutých krajín (nevynímajúc Slovensko) zriaďujú sociálne výdajne potravín, ktoré vydávajú potravinové balíčky sociálne slabším skupinám obyvateľom a dôchodcom s nízkymi starobnými dôchodkami. Naopak, na vidieku je spotreba potravín možná z vlastných zdrojov.

Spotrebu základných druhov potravín sledujú národné štatistické úrady (v prípade Slovenska je to Štatistický úrad SR). Medzinárodné štatistiky a porovnania vypracováva EUROSTAT. Medzinárodnú spotrebu základných druhov potravín na globálnej úrovni sleduje FAO a OECD. Údaje o spotrebe možno získať rôznymi metódami. SPIŠIAK (1985) rozlišuje dvojaký spôsob získavania údajov o spotrebe a to údaje o globálnej spotrebe určitých celkov obyvateľstva alebo jeho skupiny a údaje o individuálnej spotrebe. Medzi metódy merania globálnej spotreby môžeme zaradiť bilančnú metódu, ktorá sa používa na celoštátnej úrovni. Zberom údajov u jednotlivých osôb alebo najzákladnejších hospodárskych jednotiek domácností sa určuje individuálna spotreba

potravín. K metódam merania individuálnej spotreby SPIŠIAK (1985) zaradil:

- sledovanie spotrebných zvyklostí,
- metóda vlastných záznamov,
- metóda zisťovania spotreby škoľenými pracovníkmi,
- metóda rodinných účtov,
- interview.

FERRO-LUZI (2002) klasifikuje meranie individuálnej spotreby do dvoch kategórií metód: retrospektívne zisťovanie spotreby a zisťovanie aktuálnej spotreby potravín, ktoré zahŕňa váženie a chemickú analýzu spotrebovaných potravín za jeden alebo viac dní. Do retrospektívnej kategórie, ktorá nie je tak detailná, zaradila metódy:

- 24-hodinový záznam spotreby,
- metóda záznamu frekvencie spotreby,
- história stravovania – zisťuje, čo zvyčajne jednotlivec alebo skupina konzumuje.

Obdobou celodenného záznamu spotreby ale pre dlhšie časové obdobie je *metóda stravovacieho denníka*, ktorá slúži na individuálny záznam spotrebovaných potravín počas dňa v trvaní najmenej jedného týždňa. Vyhodnocuje osobnú spotrebu potravín za sledované obdobie, ich zloženie a frekvenciu (MYDLOVÁ 2013).

Najčastejšie využívané metódy merania spotreby štátnymi a medzinárodnými inštitúciami sú spomínané bilančná metóda a metóda rodinných účtov. Komparatívnosť výsledkov medzi jednotlivými krajinami nie je úplná, pretože existujú drobné rozdiely v metodike. Napriek tomu sú spoľahlivým zdrojom dát a medzinárodných porovnaní.

- *Bilančná metóda* (Food Balance Sheet – FBS) – hodnotenie spotreby potravín

vo vzťahu k odporúčaným dávkam potravín (ODP).

- *Metóda rodinných účtov* (Household Budget Survey – HBS) – analýza výdavkov na nákup potravín a nápojov v obchodnej sieti na úrovni domácnosti.

Literatúra a pramene

ATKINS, P., BOWLER, I.: *Food in society: Economy, culture, geography*. Arnold, London 2011.

BASSET, T., WINTER-NELSON, A.: *The Atlas of World Hunger*. University of Chicago Press, Chicago 2010.

CZWITKOVICS, T.: *Slovensko patri v potravinovej bezpečnosti k najslabším v Európe*. In: Časopis TREND 2013. Dostupné na <<http://ekonomika.etrend.sk/ekonomika-slovensko/slovensko-patri-v-potravinovej-bezpecnosti-k-najhorsim-v-europe.html>>

FERRO-LUZZI, A.: *Individual Food Intake Survey Methods*. Keynote Paper at the International Scientific Symposium on Measurement and Assessment of Food Deprivation and Undernutrition 26-28, June 2002, FAO Rome.

Food Security: Concepts and measurement. FAO. Dostupné na <<http://www.fao.org/docrep/005/y4671e/y4671e06.htm>>

Food Security Indicators. FAO. Dostupné na <<http://www.fao.org/economic/ess/ess-fs/ess-fadata/en/#.UxRVOONdXWh>>

Food Security: A Conceptual Framework. International Fund for Agricultural Development. IFAD, 2009, Dostupné na <http://www.ifad.org/hfs/thematic/rural/rural_2.htm>

GERSTER-BENTAYA, M., MAUNDE, N.: *Food Security Concepts and Frameworks: What Is Food Security?*. EC-FAO 2008.

GIBSON, M.: *The Feeding Of Nations: Re-defining food security for the 21st century*. CRC Press, London 2012.

KLENNERT, K., BOKELOH, G., GERSTER-BENTAYA, M., WEINGÄRTNER, L.: *Achieving Food and Nutition Security*. InWent, Felfafing 2005.

RIELY, F. et al.: *Food Security Indicators and Framework for Use in the Monitoring and Evaluation of Food Aid Programs*. Food and Nutrition Technical Assistance Project (FANTA), Washington D.C. 1999.

SPIŠIAK, J.: *Geografie maloobchodu a spotreby*. Věda o nakupování. Karolinum, Praha 2012.

SPIŠIAK, P. 1985: Príspevok k priestorovému rozmiestneniu výživy obyvateľstva. In: *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae*, Geographica Nr. 25, 1985, str. 53 – 68.

V strednej časti svojho toku sa rieka Hron postavili do cesty treťohorné sopky. Intenzívna vulkanická činnosť dala tomuto regiónu nielen krásnu krajinu ale aj bohatstvo v podobe početných ložísk rozličných rúd. Na ťažbe zlata, striebra, medi a iných kovov vznikol jeden z najvýznamnejších stredovekých banských regiónov. Z baní bohatli pyšné banské mestá, zlatá Kremnica (zlaté mesto) a strieborná Banská Štiavnica. Dnes tu banícke remeslo patrí minulosti, ťažba rúd sa všade až na malé výnimky zastavila. Dnes má však región nové možnosti rozvoja a prosperity, ktoré súvisia s turistickým ruchom. Slávna minulosť tu zanechala veľké množstvo kultúrno-historických pamiatok prvoradého významu, ktoré sú navyše umiestnené do krásneho prírodného prostredia. V žiadnych iných slovenských pohoriach nie prítomnosť človeka taká intenzívna a zaujímavá ako Štiavnických a Kremnických vrchoch. Presným opakom je Poľana. Mohutnému husto zalesnenému masívu, ktorý bol v mladších treťohorách obávaným stratovulkanom, vládne človekom málo pozmenená horská príroda. V susedstve Poľany nachádzame zvlášť príťažlivú laznícku krajinu.

Podľa názvu by sa mohlo zdať, že región stredného Pohronia je ohraničený podľa hydrologického kritéria. V skutočnosti sme použili administratívne hranice stredoslovenských okresov. Tie sa však zväčša kryjú s hranicami prírodnej povahy, rozvodnicou povodia druhej najväčšej stredoslovenskej rieky. Len vo veľmi malej miere sem zasahuje územie susedného povodia Ipľa, na juhu sú rozlohou nepatrné pramenné časti niektorých jeho tokov.

Stredné Pohronie je vnútroštátne, nikde nesiahá k slovenskej štátnej hranici. Na severe sa rozprestiera Horehronie, za pohorím Vtáčnik na západe leží región hornjej Nitry, Kremnické vrchy na severozápade sú krátkou prírodnou hranicou regiónu s Turcom. Južnými susedmi stredného Pohronia sú regióny dolného Pohronia a Poiplia.

Dolina Hronu je osovým prvkom prírodnej krajiny regiónu, striedajú sa v nej kotliny a zúžené dolinové prielomy. Stredný úsek rieky sa začína Zvolenskou kotlinou, západne od Zvolena Hron vstupuje do prielomu, ktorým prekonáva výbežok pohoria Javorie. Za týmto prielomom sa nachádza severná časť Pliešovskej kotliny, ktorú koncom treťohôr a na začiatku štvrtohôr vyplnili čadičové lávy. Ďalší prielom stredného Hrona tvorí hranicu medzi Štiavnickými a Kremnickými vrchmi, po jeho prekonaní rieka vstupuje do morfolo-gicky výraznej Žiarskej kotliny. Záverečný

úsek tvorí dlhá pomerne úzka dolina medzi Štiavnickými vrchmi na ľavej strane a Vtáčnikom a Pohronským Inovcom na opačnej strane povodia. Dolina sa mierne rozširuje do Novobanskej kotliny, ktorá je tiež vyplnená čadičovou lávou Putikovo vršku - najmladšej sopky na Slovensku. Hron región opúšťa cez Slovenskú bránu, cez krátky prielom vo výbežku Štiavnických vrchoch. Za ním opúšťa Karpaty a vstupuje do Podunajskej nížiny.

Väčšina prírodnej krajiny stredného Pohronia je horská, pohoria prevažujú nad kotlinami. Takmer všetky horské celky regiónu vulkanické, začlenené do geomorfologickej oblasti Slovenského stredohoria. Pohoria okolo rieky Hron možno označiť za vulkanicko-hrásťové. Neogénne vulkány prevažne stratovulkanického typu sa po ukončení sopečnej činnosti tektonicky deformovali a pretransformovali do zložitej mozaiky rôzne zdvihnutých zlomových morfoštruktúr. Vulkanickými horninami nie je budovaný iba okraj Slovenského Rudohoria na krajnom východe regiónu. Rozprestiera sa tam masív Veporských vrchoch, ktorý je vnútri plochý a na okrajoch členitý. Náhorné plošiny Sihlianskej planiny na západnej strane strmo klesajú do Zvolenskej kotliny vysokými zlomovými svahmi. Najvyšší bod regiónu nachádzame na Poľane (vrch Poľana 1 458 m n. m.). Najnižším je miesto pri Hronskom Beňadiiku, kde rieka Hron opúšťa región (188 m n. m.).

Ludské aktivity stredného Pohronia výrazne determinujú prírodné podmienky. Osídlenie, doprava a hospodárske činnosti sa sústreďujú do kotlín, zatiaľ čo horské periférie sú zaujímavé iba pre lesné hospodárstvo a turistický ruch. V minulosti sa tu nachádzali európsky významné banské regióny zameranými na ťažbu rúd drahých a farebných kovov. Preto je najmä v Štiavnických a Kremnických vrchoch vo väčšej miere prírodná krajina zmenená na kultúrnu s množstvom veľmi hodnotných kultúrno-historických pamiatok. V minulosti Stredné Pohronie nebolo administratívne jednotné. Delilo sa medzi tri historické stolice: Zvolenskú, Tekovskú a Hontiansku. V súčasnosti je to inak, v celom rozsahu patrí do Banskobystrického kraja. Tvorí ho jeho päť okresov: Zvolen, Žiar nad Hronom, Žarnovica, Banskú Štiavnicu a Detvu.

V regióne stredného Pohronia s rozlohou 2 470 km² žije 192 804 obyvateľov (1. 1. 2014). Hustota zaľudnenia 74 obyv./km² je pod hodnotou celoslovenského priemeru. Riedko osídlené s hustotou pod 70 obyv./km² sú okresy Detva, Žarnovica a Banská Štiavnica. Okresy Zvolen a Žiar nad Hronom majú hustotu zaľudnenia tesne nad 90 obyv./km². V regióne je 9 miest, v ktorých žije spolu 120 277 obyvateľov, čo je 62 % celkovej populácie regiónu. Najväčšie mesto Zvolen (43 100 obyv.) je viac ako dvojnásobne ľudnatejšie ako druhé v poradí mesto Žiar nad Hronom (19 467

obyv.) a takmer trojnásobné v porovnaní s tretím mestom v poradí – Detvou (15 024 obyv.). V rebríčku miest Slovenska patrí Zvolenu 12. miesto. Nad hranicou 10 000 je ešte Banská Štiavnica (10 259 obyv.). Zvyšných päť miest je menších, v poradí: Hriňová (7 696 obyv.), Nová Baňa (7 567 obyv.), Žarnovica (6 431 obyv.), Kremnica (5 528 obyv.) a Sliač (5 025 obyv.). V regióne je 100 obcí vidieckeho typu. Väčšina patrí do kategórie stredne veľkých až malých. Z päťice najľudnatejších s počtom obyvateľov nad 2 000 je na prvom mieste Hliník nad Hronom (2 942 obyv.). Tri sídelné jednotky majú menej ako 100 obyvateľov (Počúvadlo, Vojenský obvod Lešť a Michalková).

Zvolen

Dnes najväčšie mesto regiónu a sídlo okresu patrilo v minulosti medzi najvýznamnejšie uhorské mestá. V časoch ranouhorského štátu bolo dôležitou bázou kolonizácie horských oblastí na Pohroní. V Pustom hrade nad mestom sídlil zvolenský župan, spravujúci niekdajšiu veľkú Zvolenskú stolicu (komitát) pôvodne zahrňujúcu aj Oravu a Turiec. Ešte v stredoveku hrad spustol. Dnes je miestom rozsiahleho archeologického výskumu a čiastočnej obnovy. Najväčší hradný areál na Slovensku (rozlohou väčší ako Spišský hrad) je obľúbeným výletným cieľom s nádherným výhľadom. Zvolenský zámok, jeden z najzachovalejších na Slovensku, patrí Slovenskej národnej galérii. So zámkom susedí jedno z najrozľahlejších námestí na Slovensku s parkom a dvomi kostolmi. V jednej z historických budov

lemujúcich námestie sídli Lesnícke a dreárske múzeum. Zvolen je centrom vedy a školstva zameraného na lesníctvo, dreárstvo, ekológiu a environmentalistiku. Na severovýchodnom okraji mesta leží arborétum Borová hora. V mestskej časti Zolná stojí stredoveký kostol a kaštieľ, obe pamiatky sú postavené z horniny, ktorá vznikla vytečením laháru počas jednej z neogénnej erupcií Poľany.

Sliač a Kováčová

Mestečko vo Zvolenskej kotline je známe kúpeľmi zameranými na liečbu chorôb srdca a ciev. Liečivé pramene sa tu využívajú už od 16. storočia. Kúpeľný areál tvoria architektonicky veľmi vydaté moderné liečebne a kúpeľné domy zasadené do pôsobivej parkovej zelene. Severne od Sliača sa nachádza letisko. V najstaršej časti mesta stojí stredoveký kostolík a renesančný kaštieľ. Na protiláhlej strane doliny Hrona nájdeme druhé kúpele Kováčová s termálnym kúpaliskom.

Ostrá Lúka

Obec s peknou polohou na okraji náhornej plošiny má zachovanú ľudovú architektúru a renesančný kaštieľ šľachtickej rodiny Ostrolúckych. Zo stredovekého kostola po požiaroch zostali iba kamenné základy a hrobka, v ktorej je pochovaná Adela Ostrolúcka, blízka priateľka Ľudovíta Štúra. Plošina okolo dediny je povrchom čadičových lávových prúdov, ktoré počas erupcie na prelome neogénu a kvartéru zaplnili juh Pliešovskej kotliny a odklonili riečku Neresnicu do prielomovej doliny na v pohorí Javorie.

Podzámčok

Nad obcou v severnej časti Pliešovskej kotliny sa týči pahorok s ruinami stredovekého hradu Dobrá Niva. Obec s rovnakým menom leží 5 km južnejšie. Hrad bol v minulosti sídlom dobronivského panstva, určitý čas bol majetkom manželiek uhorských kráľov. Dnes je príkladom vzorovo zakonzervovanej hradnej zrúcaniny s krásnym výhľadom.

Záježová

V lazničkej obci Záježová v pohorí Javorie sa uskutočňuje zaujímavý sociálno-environmentálny projekt zameraný na obnovenie tradičného spôsobu života na vidieku podľa zásad trvalo udržateľného rozvoja krajiny. V roku 1989 tu zaničení dobrovoľníci založili Školu ľudovej kultúry zameranú na propagáciu ľudových remesiel a skromné a sebestačné spôsoby života našich predkov. Pôvodná škola časom zanikla, komunita však stále žije a rozvíja sa. Záježovku s asi šesťdesiatkou trvalo presídlených prevažne mladých ľudí z miest možno navštíviť formou dohodnutej exkurzie alebo sa zúčastniť letného tábora.

Očová

Rázovitú podpoliansku obec preslávil okrem autentickú ľudovej kultúry a folklórnych tradícií aj slávny rodák. V roku 1684 sa tu narodil osvietenecký učenec Matej Bel Funtík označovaný za Veľkú ozdobu Uhorska. Najväčší obdiv a slávu si vyslúžil za monumentálne vlastivedné dielo *Notitia Hungariae novae historico-geographica* (Historicko-geografické poznatky o novom Uhorsku). Za veľkolepé celoživotné dielo ho Mária Terézia povýšila do šľachtického stavu. Veľký očovský rodák zomrel v roku 1749 v Bratislave. V jeho rodnej obci mu zriadili pamätnú izbu a pred školou postavili pomník. V očovskom rímskokatolíckom kostole sa dá vidieť oltár Majstra Pavla z Levoče.

Vígľaš

Obec na pomedzí okresov Detva a Zvolen je známa najmä vďaka hradu, ktorý sa postavili v 14. storočí ako kráľovský poľovnícky zámok a v 17. storočí prestavali na reprezentatívny kaštieľ. Na konci druhej svetovej vojny vyhorel a zmenil sa na veľké zhorenisko. Donedávna sa na nádvorí medzi rozvalinami konával letný hudobný festival Slnovrat. Po začatí rekonštrukčných prác sa hudobníci museli presťahovať na hrad Červený Kameň. Po úspešnej obnove ukončenej na jeseň 2014 je hrad luxusným hotelom. Železničná súprava pod hradom okoloidúcim

Andezitové skaly lemujú vrcholovú plošinu Sitna v Štiavnických vrchoch.

pripomína, že až do roku 1975 z Vigľaša pre-mávala lesná železnica až na Kyslinky ležia-ce v kaldere uprostred Poľany.

Detva

Ako jedno z mála kompaktných sídel malebnej podpolianskej lazníckej krajiny sa Detva časom rozrástla a stala sa mestom. Poľnohospodársky charakter stratila až po druhej svetovej vojne, zmenila sa vďaka výstavbe sídlisk a veľkého strojárskoho podniku. Od roku 1966 sa tu začiatkom leta konajú Folklórne slávnosti pod Poľanou patriace medzi najväčšie podujatia svojho druhu na Slovensku. Detva a jej okolité lazy sú východiskom túr na južnú stranu Poľany. Viacero trás stúpa k horskému hotelu, jedna z nich cez vodopád Bystré. Blížším cieľom je Kalamárka s archeologickými vykopávkami a cvičnými horolezec-kými skalami.

Hriňová

Samotné mestečko nie je turisticky veľ-mi príťažlivé, o to zaujímavejšia je okolitá laznícka krajina. Tvorí ju pôsobivá mozai-ka roztratených sídel, pásov poličok, sadov a lúk. Autenticita pôvodnej vidieckej kraji-ny sa tu zachovala najmä vďaka tomu, že v tejto oblasti neprebehla kolektivizácia s jej negatívnymi zásahmi do krajiny. Na pahorku Krivec stojí moderný kostol s krás-nym výhľadom do okolia. Nad Hriňovou zahradením Slatiny vzniklo vodárenské dielo využívané ako zdroj pitnej vody.

Žiar nad Hronom

Pôvodne vidiecka obec Svätý Kríž zaži-la po druhej svetovej vojne veľkú premenu, vďaka výstavbe veľkej hlinikárne sa stala moderným okresným mestom. Okrem veľ-kého priemyselného komplexu obraz kraji-ny dotvárajú veľké červené haldy hlušiny. V staršej časti mesta sa zachoval pôvodne biskupský kaštieľ s rozľahlým parkom po-menovaným po Štefanovi Mojzesovi. Kňaz a národný buditeľ je pochovaný v krypte pod neďalekým klasicistickým kostolom. Vedľa stojaca hvezdáreň vznikla prestav-bou z niekdajšej vodárne. Ekologické probl-émy spôsobené výrobou hliníka si vynúti-li zrušenie neďalekej obce Horné Opatovce. Zo zaniknutej dediny sa zachoval pôvodne gotický kostol. Nad mestskou časťou Ša-šovské Podhradie stoja ruiny stredovekého hradu Šášov.

Kremnica

Uprostred Kremnických vrchov vznik-lo v 13. storočí banícke sídlo, ktoré v roku 1328 dostalo od kráľa Karola Róberta vý-sady slobodného kráľovského mesta. Vďaka

Foto J. Lacika

Malebné hriňovské lazy

ka bohatým ložiskám zlata a ďalších rúd sa Kremnica stala jedným z najbohatších miest Uhorska. Dnes je príťažlivými turistickým cieľom s množstvom pamiatok vytvárajúcich ucelený historický urbanistický celok vyhlásený za mestskú pamiatkovú rezerváciu. Dominantou mesta je Mestský hrad s románskou rotundou a gotickým kostolom. Ochodza chrámovej veže ponúka nádherný výhľad. Ďalšie úchvatné pohľady na Kremnicu nachádzame na svahoch obklopujúcich mesto, od roku 2013 ich ponúka aj nová rozhľadňa na Krahulskom vrchu. V Múzeu mincí a medailí sa návštevníci môžu oboznámiť s históriou kremnickej mincovne, ktorá patrí medzi

najstaršie dodnes fungujúce priemyselné podniky na svete. Už v roku 1329 sa tu razili prvé strieborné uhorské groše, neskôr k nim pribudli zlaté floreny, ktoré svet pozná ako kremnické dukáty. V 14. až 16. st. patrili k najvyhľadávanejším európskym platidlám. Z Kremnice je autom dostupné turistické centrum Skalka s výbornými možnosťami na lyžovanie a pešiu turistiku. Vrcholom kultúrneho diania v meste je augustový festival humoru a satiry Kremnické gagy.

Kremnické Bane

Jeden z mnohých geografických stredov Európy sa nachádza pri Kremnických Ba-

Foto J. Lacika

Kremnické gagy – európsky festival humoru a satiry

niach. Neďaleko bývalej baníckej obce na rozvodí medzi Pohroním a Považím stojí stredoveký kostol s novovekým kláštorom. Vedľa múrika kostola sa nachádza pamätník Stred Európy. Z pôsobivého miesta je nádherný výhľad.

Sklené Teplice

Jedna z ciest stúpajúcich z doliny Hrona dovnútra Štiavnických vrchov sa začína pri Sabóovej skale, najstaršej chránenej geologickej lokalite na Slovensku. Prechádza cez malebnú kúpeľnú obec s termálnym kúpaliskom. V nevelkom kúpeľnom areáli nachádzame travertínové útvary ako aj raritný termálny kúpeľ v jaskynnom bazéne vnútri skaly Parenica. Na vrchu Pustý hrad nad obcou sú nepatrné zvyšky stredovekého hradu.

Banská Štiavnica

Chýrne stredoslovenské banícke mesto uprostred Štiavnických vrchov sa zaradilo medzi najvyhľadávanejšie turistické ciele na Slovensku s ročnou návštevnosťou vyše pol milióna turistov. Strieborné mesto láka návštevníkov jedinečným súborom 360 pamiatkových objektov, ktorý je pre svoju vysokú historickú a kultúrnu hodnotu zaradený na zoznam pamiatok UNESCO. Banská Štiavnica vznikla v stredoveku pri bohatých ložiskách zlatých a strieborných rúd. Po príchode nemeckých kolonistov sa prvotná osada rozrástla na prosperujúce banské mesto. V 16. storočí sa štiavnický farský kostol zmenil na pevnosť Starý zámok a obranu mesta posilnili o Nový zámok, v ktorom je dnes múzeum zamerané na obdobie tureckých vojen v Uhorsku. Epicentrom diania v meste je

historické Trojičné námestie s monumentálnym barokovým stĺpom a populárny Trotuár, prechádzkový chodník na Kammerhofskej ulici so štýlovými kaviarničkami. Do roku 1919 v meste sídlila Banská a lesnícka akadémia, založená v roku 1762 ako prvá vysoká škola v Európe s technickým zameraním. Jej študenti rozvinuli tradíciu septembrových Salamandrových slávností, ktoré sa konávajú dodnes a sú vyvrcholením kultúrneho diania v meste. Mestu kraľuje pôsobivá silueta štiavnickej Kalvárie. Na opačnej strane sa nad mestom týči vrch Paradajs spojený so sedlom Červená studňa náučným chodníkom. Okolie Banskej Štiavnice má množstvo atraktívnych turistických cieľov, ako je banský skanzen či množstvo tajchov – umelých jazier slúžiacich v minulosti štiavnickému baníctvu.

Štiavnické Bane

Aj keď ide o vidiecke sídlo, patrí medzi mestské pamiatkové rezervácie. Zoskupenie niekdajších baníckych osád si zachovalo množstvo historických pamiatok, nájdeme v ňom kláštor s monumentálnym kostolom, zvyšky opevnenia, staré banícke domy a v okolí niekoľko tajchov.

Ilja

Obes so vzácnym románskym kostolom je jedným z východísk na Sitno. Výstupová trasa na najvyšší vrch pohoria vedie popri ruinách stredovekého hradu. Na vrcholovej plošine z troch strán lemovanej skalami stojí najstaršia slovenská rozhľadňa. Vystup z opačnej strany sa začína pri Počúvadlianskom jazere – najväčšom štiavnickom tajchu.

Svätý Anton

Posledným súkromným majiteľom miestneho honosného kaštieľa z 18. st. bol bulharský cár Ferdinand Coburg. V nádhernom panskom sídle so zchovalými historickými interiéromi je dnes múzeum venované poľovníctvu. Na svete je len niekoľko múzeí, ktoré sa môžu popýšiť takou početnou zbierkou loveckých trofejí. Kaštieľ obklopuje nádherný park s jazierkom, koncom je dejiskom populárnych Hubertových dní.

Vyhne

Niekdajšia banícka a neskôr aj kúpeľná obec ležiaca v hlbokkej doline Štiavnických vrchov je turisticky prístupná najmä vďaka vynovenému termálnemu kúpalisku. Ponúka však aj pozoruhodné prírodné zaujímavosti. Nad dedinou nájdeme Kamené more – najväčšie blokovisko v sopečnej časti Západných Karpát vytvorené mrazovým zvetrávaním a rozpadom ryolitového lávového prúdu, v susedstve kúpaliska je atrakciou živý travertínový útvar Slonia noha. Vo Vyhniach sa nachádza najstarší činný slovenský pivovar Steiger založený v roku 1473.

Hodruša-Hámre

Dnešná obec vznikla ich spojením v roku 1971 spojením troch baníckych sídel. V nižšie položených Dolných Hámroch v roku 1895 založili továreň Sandrik na výrobu strieborných príborov, ktorá dnes produkuje výrobky chrómnikovej antikorošnej ocele. Vyššie ležiaca Banská Hodruša je dobre zachovaným historickým urbanizovaným súborom s klopačkou, kostolmi a banskými domami. Tretím sídlom sú vysoko položené Kopanice.

Žarnovica

Viac ako samotné okresné mesto s kaštieľom, ktorý dlhodobo márne čaká na rekonštrukciu, návštevníkov zaujme jeho okolie. Severne od Žarnovice sa nad dolinou Hrona čnie strmé návršie so zrúcaninami hradu Revište. Prístup do hradného areálu v súčasnosti sťažujú stavebné práce postupnej obnovy pamiatky. Vedľa výletnej reštaurácie v podhradí sa rozkladá v lete veľmi rušné táborisko vodákov splavujúcich Hron.

Kľak a Ostrý Grúň

V januári 1945 sa obce Kľak a Ostrý Grúň v Kľacej doline pod Vtáčnikom stali terčom trestnej výpravy oddielu Edelweis. Za napomáhanie partizánom fašisti povraždili desiatky dedičanov a ich príblytky vy-

Foto J. Lacika

Zrúcaniny hradu Revište

páli. Po vojne obe dediny obnovili a na pamiatku obetí v nich postavili pamätníky. Pri Ostrom Grúni sa v lete konáva zaujímavá súťaž koscov trávy ručnou kosou.

Nová Baňa

Mestečko v bočnej doline Pohronskeho Inovca je turisticky prístupnejšie ako o čosi menšie okresné mesto Žarnovica. V stredoveku bohatlo z ťažby zlata. Okrem gotického kostola si pozornosť zaslúži bývalá mestská radnica vytvorená zo starej gotickej pevnosti. Dnes sídlom je Pohron-

ského múzea s pozoruhodnou zbierkou modelov historických banských strojov, medzi ktorými je aj najstarší banský parný stroj v Európe využívaný v miestnych baniach na čerpanie spodnej vody. Jedna z expozícií je venovaná Putikovmu vršku – neďaleko ležiacej najmladšej sopke na Slovensku, ktorá ukončila aktivitu pred asi 100 000 rokmi. V okolitej malebnej krajine s roztratenými sídlami, ktoré tu nazývajú štále, je zaujímavými turistickými cieľmi sú Starohutský vodopád, vyhľadový vrch Vojšín a Andezitové kamenné more.

Hronský Beňadik

Slovenskú bránu, ktorou rieka Hron opúšťa Karpaty, od 11. storočia kontroluje opevnený kláštor. Z neho benediktíni riadili kolonizovanie horských oblastí na Pohroní. Stredoveký kláštorňý komplex bol v 16. storočí prestavaný na protitureckú pevnosť. Za mohutnými renesančnými hradbami sa nachádza rozmerný gotický trojloďový portál s umelecky hodnotným gotickým portálom. Od roku 1999 v kláštore sídli u nás málo známy mníšsky rád pallotínov.

Ján Lacika

Metodické poznámky

pre praktické využitie článkov Geografie ročník 22, číslo 1, 2014

Vhodným príkladom pre hlbšiu analýzu jednotlivých častí Európy je článok, ktorý sa venuje osobitnému a zaujímavému geografickému regiónu Talianska – Sardínií. Odporúčam využitie článku je v 8. ročníku ZŠ (základných škôl) a 2. ročníku G (štvorročných gymnázií). Jeho čítaním možno žiakov viesť k lepšej čitateľskej gramotnosti a súčasne vysvetliť prírodné aj socioekonomické zákonitosti, ktoré formovali tento ostrov. Výkon, ktorý možno od žiakov očakávať sa viaže na pochopenie a vysvetlenie väzieb v krajine.

Ukážkou možného prístupu k predstaveniu veľmi širokej palety obyvateľstva na Zemi je článok o Hamšinoch, jednému z menších etníc v Turecku. Na článkoch takéhoto charakteru možno objasniť osobitosti rôznych komunit a nutnosti tolerancie voči nim. Článok odporúčam využívať najmä v 7. ročníku ZŠ (základných škôl) a 2. ročníku G (štvorročných gymnázií).

Veľmi významným prístupom k vyučovaniu z obsahovej aj formálnej stránky je tvorba pojmových máp. Jej základmi aj zaujímavými príkladmi (najmä regionálnogeografickými) sa zaoberajú autori v ďalšom článku. Považujem ho za mimoriadne prínosný a odporúčam ho využívať vo všetkých ročníkoch ZŠ (základných škôl) aj G (štvorročných gymnázií) a osobitne VŠ. Napomôže pri oveľa kvalitnejšom zvládnutí vyučovania zo strany pedagógov aj študentov.

Základmi prístupu k štúdiu potravinovej bezpečnosti sa zaoberá článok, ktorý sa venuje koncepčným otázkam, stanoveniu možných stratégií merania, charakteristike indikátorov potravinovej bezpečnosti ako aj spotreby potravín. Je vhodným pri stanovení širšie koncipovaných východísk k štúdiu vybraných regiónov z hľadiska potravinovej bezpečnosti. Odporúčam ho využívať v 2. a 3. ročníku G a na VŠ.

Stredné pohronie je ďalším pokračovaním aplikačnej série článkov z regionálnej geografie Slovenska. Informačná pestrosť článku nie je založená len na faktografickej báze, ale predstavuje prienik geograficko-historickej analýzy územia. Vhodný priestor na jeho využitie je v 9. ročníku ZŠ a v 3. ročníku G.

Literatúra

LACIKA, J.: V krajine Sardov, *Geografia* 22/1, Geo-servis, 2014, str. 4 – 12, ISSN 1335-9258

NAGYOVÁ, R., SLOBODNÍKOVÁ, O.: Hamšinovia – neznáma menšina Turecka, *Geografia* 22/1, Geo-servis, 2014, 13 – 16, ISSN 1335-9258

KAROLČÍK, Š., MURTIHOVÁ, L.: Pojmové mapy v programe výučby regionálnej geografie, *Geografia* 22/1, Geo-servis, 2014, 17 – 25, ISSN 1335-9258

MYDLOVÁ, A.: Prístup k štúdiu potravinovej bezpečnosti v regióne, *Geografia* 22/1, Geo-servis, 2014, str. 26 – 29, ISSN 1335-9258

LACIKA J.: Stredné pohronie, *Geografia* 22/1, Geo-servis, 2014, str. 30 – 35, ISSN 1335-9258